

ERDÉLYI MUZEUM

XX. kötet.

1903.

3. füzet.

Tompa családi élete.

(Első közlemény.)

I.

Tompa Mihály a családi élet gyöngéd, mély érzésű költője. Ám a gyermeknek szülei iránt való szeretete, valamint a testvéri szeretet teljesen hiányzik költészetéből. S nemcsak az igazán saját lelki világát feltáró lyrai költeményeiből, hanem még elbeszéléseiből is. Csak az *Eleimnek* és *Falusi kép* című költeményeiben akadunk némi nyomára. Ennek magyarázatát megtaláljuk Tompa életkörülményeiben.

A Tompa-család nemesi sorban élő, de szegény földműves-család volt a borsodmegyei Igricziben. Tompa György, a költő nagyapja (szül. 1768 szept. 3.) 1789 febr. 23-án esküdött meg Tóth Katalinnal (szül. 1770 jun. 30-án). Két fiok született: Mihály; a költő apja, 1794 szept. 27-én, István 1801 okt. 20-án. Ez az István Igricziben maradt. Ott nősült meg 1837 febr. 1-én. Egyszerű földművelő volt s utód nélkül halt el 1849 okt. 26-án.¹

Mihály azonban mesterséget tanult. Mint eszmadia Rimaszombatban telepedett meg, hol 1817 július 19-én vette nőül Bárdos Zsuzsát (szül. 1788 decz. 1-én), Bárdos János és Jakab Erzsébet leányát. Ettől született a mi költőnk már 1817 szept. 28-án. A költő szülőháza a Máté-utczában van, melyet a költő tiszteletére ma már Tompa-utczának hívnak. Az egyszerű hajlék specziális rimaszombati stílusú, régi zsindefedelű házikó. 1878-ban egyszerű, minden dísz nélkül való négyszögű márványtáblával jelölték meg, melyen e felirat olvasható: Itt született Tompa

¹ Fodor Bertalan igriczi ev. ref. pap közlése.

Mihály 1817 szept. 28. (Közölve a Vasárnapi Ujságban, 1878.)¹ De az anya korán elhalt. A költő ekkor olyan kicsi gyermek volt, hogy később nem is igen emlékezett anyjára. Maga mondja egyik Aranyhoz írt levelében (Beje, 1848 márcz. 2-án): „Anyám szegény, nyugodjék, igen korán elhalt aszkórbán, oly korán, hogy én, első szülőtte, nem ismertem; csak homályos, álomszerű sejtetem az, mit róla lelkem bír, és nem több; még azt sem tudom, valóságból van-e, vagy csak a leírásokból, melyeket gyermekkoromban hallék, maradt meg“. *Nyílt level egy hölgyhez* című költeményében mondja:

Lásd, jó anyám régen a sirba szállott,
 Megértem én korán az árvaságot.
 Mint gyenge hajtás a nyárnak hevéen,
 A szenvedést korán megismerém!
 S mert nincs, ki vonna hű, meleg szívére,
 Fájdalmam és örömöm osztva, érte:
 Anyám helyett, óh mint óhajtanám
 Jó hölgy, neked mondhatni ezt: *anyám!*

Apja előbb Igriczibe ment, majd Hangonyban telepedett meg s 1825 jun. 7-én Miskolczon nőül vette Bóka Juliát, Bóka András és László Klára 1803 decz. 8-án született árva hajadon leányát.² Fiával többé nem törődött. Különben is nem olyan ember volt, a ki igazi becsültetést, tiszteletet kelthetett volna. Fiatal korában valami lólopásba keveredett, a miért be is börtönözték. Költő-fiának lelkét mindig nyomta e foltnak emlékezete.³ Mestersége csizmadiaság lett volna, de ezt nem folytatta rendesen. A czéhen kívül álló kontár csizmadia volt, inkább csak foltozó vagy hátaló. Közben-közben szőlőt kapált, kalendariumot, verses históriákat árulgatott a ponyván. Felesége, egy

¹ Dr. Veress Samu rimaszombati prot. főgymn. tanár közlése az egyház anyakönyveiből. Tompa Aranyhoz írt levelében 1858 máj. 28-án azt írja, hogy szept. 29-én született. De az anyakönyvben világosan így van bejegyezve: 1817 szept. 28-án született, szept. 30-án megkereszteltetett nemes Tompa Mihály és neje Bárdos Zsuzsa fia: Mihály. Keresztszülők: Kozmay Sándor es neje Foktövi Zsuzsánna.

² Kónya Ferencz miskolczi ev. ref. főgymn. tanár közlése az ev. ref. egyház anyakönyvéből.

³ Lé vay József közlése.

félszemű asszony, kofáskodott a piacon. A költő néha keserűen említette Lévaynak, hogy boldogan tekinthet egyszerű szüleiére, míg ő semmit sem köszön az apjának; semmit sem adott neki, nem még azt sem, a mit adhatott és adni tartozott volna. Sokszor restelte az öreg különös viseletét, nem szerette kapzsiságát, telhetetlenségét, örökös furfangos panaszát.¹ De azért a költő pap korában mindig segélyezte szüleit, gyöngéden bánt velük. Nemcsak maga emlékszik meg erről Aranyhoz írt levelében (Hamva, 1853 okt. 21.), hanem Lévay is bizonyosságot tesz róla. Az öreg Tompa 1859 jul. 1-én halt meg, szélütésben, felesége 1867 januárius 28-án, tüdősorvadásban, alig egy évvel a költő előtt.²

Tompa 1821-ben ment Igriczibe nagy szüleihez. De hogy ezek milyen emberek voltak, minő hatással voltak rá, ma már alig állapítható meg. Aligha itt is azt az otthont találta fel, melyre az ő szíve sóvárgott. Egy Aranyhoz írott levelében (Hamva, 1858 máj. 28.) csak két kellemetlen emlékét eleveníti föl igriczii gyermekségéből: „Egyszer elveszett a kisreszelő; ki vitte volna el más, mint én? Nagybátyáim egyike azt mondta: „Fiu, ha elő nem lesz a ráspoly, a felhőbe csinálj házat.“ Ezen nagyon megilletődtem (nem láttam a ráspolynak színét sem); hozzám akadt egy szintén száműzött, malecontent fiú s elbujdostunk az Oláhházba (kis erdő Igriczi alatt), de haza éhezünk estére. Ez is Igricziben történt: Míg a rector a templomban volt, mi a *kisasztaltól* bementünk a *fehérházat* seperni. Én levettem a rector puskáját és a fiúk közé durrantottam — nyúlseréttel. Igaz, hogy nem akartam, de biz az mégis elsült. Szerencsére nem lőttem agyon senkit. Ekkor nem bujdosam el; bevártam a dühös tanítót (ki a könyörgés alatt hallotta a durranást s jött haza, mint a fúria); a tanító úr aztán elkoptatott rajtam három vesszőt. Kortársaim közt még ma is eldönthetetlen kérdés: vajjon 101-et kaptam-e, vagy 102-öt, de hogy sok volt, azt tudom, mert nagyanyám (mikor hazamentem) a kantárral szintén elő akart fogni; már fel is emelte azon részemről a

¹ Lévay József Tompa Mihályról. Budapesti Szemle 61. kötet.

² Kónya Ferencz miskolczi ev. ref. főgymn. tanár közlése az ev. ref. egyház anyakönyveiből.

esurapét, a mely részéről Théorigne de Malicourt vagy Mericourt húgom asszonyrak a francia forradalomkor a frakkot felemelték, de látván, hogy véres vagyok, nem bántott; sőt más *fejéret* adván, vette észre, hogy lábamon, mellemen, hasamon szép kék csíkok vannak, azon vigyázatlanságot követvén el (én) az executio alatt, hogy hemperegtem.“

Elejímnek című költeményében kedves képet fest az ősi házról, apát, anyát emlegetve a nagypapa, nagyanya helyett. De, úgy tetszik, ez inkább a képzelem játéka, mintsem a való rajza. Hisz Tompa mondja (Aranyhoz, Hamva, 1852 nov. 1.), hogy a múlt olyan, mint a hegy, ha kopár és sziklás is, midőn messze van hátunk megett, szép kék színben tűnik fel.

A *Falusi kép* című idyllben egy öreg földműves-pár boldogságát rajzolja, mikor tanult fiuk őket meglátogatja „nagy nemből eredett“ feleségével s két gyermekével. Hogy van-e ebben valami a nagyszülőkből, ki tudná megmondani? Hogy nem a saját élményeinek hű rajza, az bizonyos. Nagypapa 1840 márcz. 17-én, felesége 1844 okt. 29-én halt meg,¹ mikor még Tompa deák, illetőleg nevelő volt. Az világos, hogy költőnk Igricziben iskolába járt s 1829-ben végezte be a népiskolai tanulmányot, ugyanakkor konfirmálódott is. Az utolsó évben Bihari Györgynek, az akkori három éves rectornak volt tisztogató inasa, a ki felismervén tehetségeit, 1831-ben magával vitte a sárospataki collegiumba. 1879-ben Kerékgyártó Elek kezdeményezésére, a költő tiszteletére a költő tisztelői Tompa György házát, hol a költő gyermekeveit töltötte, emléktáblával akarták megjelölni. De mivel ez a ház már akkor roskadozó félben volt s azóta el is pusztult, ezt a táblát a ref. templomban a szószerk falába helyezték el. Felírata ez: E községben élt Tompa Mihály 1821-ik évtől 1830-ig. Megjelölték nő és leány tisztelői.² Azonban a felíratban egy kis tévedés lesz, mert Bihari 1831-ben vitte Pompát Patakra.

Itt nyomorogva, de kitűnően tanult. 1838-ban lett togátus diák s 183^s/₉—184^s/₄. végezte a két évi bölcsészeti, két évi jogi

¹ Fodor Bertalan igriczii ev. ref. pap közlése.

² U. a.

és két évi theologiai tanfolyamot. Mindenből kitűnő és a gradusban 3-ik eminens volt, csak V-öd éves togatus, vagyis első éves theologus korában kapott a zsidóból „első osztályt”.¹ Közben egy ideig, 1838 Gergely napjától 1839 Gergely napjáig, Sárobgárdon tanító volt. Ekkor „becsületesen és az egész eklézsiának megelégedésével elvégezvén esztendeig tartó tanítói hivatalát, tudománya öregbítése végett visszament a sárospataki anyaiskolába”.² Egy pár ember él még Sárobgárdon, a ki személyesen ismerte Tompát. Ezek azt mondják, hogy zárkozott természetű volt, a társaságot kerülte. Különben egy tanítót nem is igen vettek s ma sem nagyon veszik be ott a társaságba. Ha mégis egyik-másik úri háznál megjelent, az volt a kedves mulatsága, hogy a gyermekeket magához szedte s mesélt nekik. Azok egész estéken nagy figyelemmel hallgatták a bizonyára kedves meséket. Különben leginkább a szabad természetben szeretett bolygani, a rét füvén, a temető akáczfái alatt.³

Tompa meleg szerető szívével, így jó formán a családi élet körén kívül nőtt fel. Későn kezdvén az iskolát, a vénebb diákok közé tartozott. S tanulmányai bevégezte után sem juthatott révparrtra, csendes otthonhoz. Nevelőnek ment Eperjesre. De látta, hogy a nevelősködés nem lehet neki életezélja, Pestre távozott, hogy letegye a jogi vizsgálatokat s ezen a téren próbáljon szerencsét. E vergődésében kétség kívül a családi élet után való sóvárgás is ösztönözte. Mintha csak a *Beteltem* című szép versének refrainje szólana lelkünkhöz:

Csendes, boldog családi élet,
Feléd, feléd sóhajtozom!

Itt mondja:

Eddig még úgy is mit sem adtál,
Adj sors, egy kedves nőt nekem!
Ki jó s rosszban osztozva, híven

Kísérjen át az életen!
Ki lány kezével megtörölje
Munkában izzadt homlokom.

¹ Zsoldos Benő sárospataki ev. ref. főgymn. tanár közlése.

² A sárobgárdi ev. ref. egyház 1839 márcziusi jegyzőkönyve. Forgács Endre ev. ref. pap közlése.

³ Ugyanaz.

Ami Pesten a költő betegeskedni kezd s a Rókus-kórházba jut. 1846 febr. 25-én vették fel s márcz. 11-én távozott gyógyul-
tan.¹ Ez időtt írta (januáriusban) *Szemere Miklóshoz* meleg költői
levelét. Itt is a család-élet képei rajzanak fel lelkében.

Nemsokára sorsában váratlan fordulat állott be. Még 1845-
ben folyamodik tanári állásért a miskolci ref. gymn.-nál, de
nov. 17-én nem őt, hanem Solymossy Sámuelét választották meg.
Most azonban a bejei (Gömörm.) ev. ref. egyház meghívta pap-
jának. 1846. szept. 27-én tartotta beköszöntő beszédét.² Pogány
Karolina, a költő egyik nemes lelkű tisztelője s pártfogója,
levéllel keresi fel, kérdve: hogyan él s új hívtatalát mikép foly-
tatja? Tompa költői levélben (1846. decz. 24.) gyönyörűen festi
a papi hivatás szépségeit. Aztán magára térve szól:

Midőn estennen megtérvén haza,
Nem fogad váró lény meleg szava;
Vagy fenn virrasztok csendes éjszakán,
S nincsen velem csak a késő magány;
Megvallom, ekkor úgy fáj valami . . .
Annyit szeretnék, tudnék mondani,
A család élet boldog keble ez,
Melyért borongva lelkem epedez.
Hová ragadsz bolyongó képzelet?
Kit én szeretnék, ki engem szeret:
Nem tudom, hol van; nem is keresem,
A természet az én szerelmem!

Esz تندő múlva is (1847. decz. 1.) hallva Petőfi nősülésé-
ről, örül boldogságuknak, de így ír Aranyinak: „De bezzeg én,
én hol kapok magamnak valamiféle asszonyi állatot? Képzeli-
hetetlen nehezen megy nekem ez a nősülés.” Később pedig
(1848. márcz. 2.) azt írja: „Saját tűzhelyünk boldogsága az
csak, mit igazán boldogságnak lehet(ne) nevezni.” Alább meg
magyarázatát adja annak, hogy miért nem gondol komolyan a
nősülésre. Anyja tüdővészben halt meg. Most ő is szüntelen
beteges. Köhög, vért köp, lankadtság és életutálat lepi meg.

¹ A Rókus-kórház orvosi jegyzőkönyve 1846-ból, 245. folyó szám.
Közölve: Magyar Hirlap, 1896. 340. sz.

² Sági Sándor bejei ev. ref. pap közlése.

Attól fél, hogy anyja betegsége üt ki rajta. Nem mer nősülni. Sovárgása egyre erősbül. Érzi elhagyatottságát:

Szivemhez egy igét
Nincs, a ki szólana:
S a tenger éjszakán
Velem virrasztana. (*Éjfélkor.*)

A *Pusztán* című költeményben leírva az üvöltő vihart, ezt mondja:

Hej be boldog ember, a ki otthon lehet!
Más így sohajtana a zordon éjszakán;
Én nem sohajtok így, nekem nincs otthonom;
A mely nyugodalmas meleggel várna rám.

De már *A fecskéhez* címűben, búcsuzva a távozó fecskétől, így szól:

Szállj te boldog, szárnyaidnál	Ah pedig, ki lenne párom,
Magzatiddal; én helyet	Holtaiglan tiszta hív
Isten tudja, hol találok	S magzatimnak édes anyja:
Hol lerakjam fészkeket?	Megtalálta már e szív!

Meg is találta, a kit szive oly régen keresett. A szomszédos Runyában lakott Soldos Emilia, kivel 1848. decz. 16-án ismerkedett meg (Aranyhoz Hamva, 1860. febr. 1.). T. i. Fügében egy úri háznál Etelka napját ülték; ott találkoztak először.¹ A Soldos-család ős-időktől birtokos család Runyában s magukat a Hunt-nemzetségből származtatják. Soldos Benjamin (szül. 1799. szept. 1., megh. 1860. szept. 24-én vízkórságban), nőül vette Losonczi-ról lisznyai Damó Johannát, Lisznyai Ferencz és Czaban Erzsébet leányát. (Megh. 1862. márcz. 12-én 63 éves korában typhusban.) Négy gyermekök volt: Amália (szül. 1820-ban), ki lévai Borbély Miklóshoz ment férjhez s özvegy állapotban ma is él Runyában. Eleonora (sz. 1826) Susára ment férjhez Losonczy Bertalanhoz. De két évi házasság után, 1853-ban özvegyen maradt. Később maga is elhalt. József és Emilia (szül. 1831. április 1-én) ikrek voltak. Ez a József rendkívüli erejéről volt ismeretes, híres birkozó; mint csendbizont agyon

¹ Csiziné Lévay Irén közlése.

szűrték verekedés közben.¹ A család különben ez idétt szegény, csekély vagyonszáma volt. Emilia kicsi, sugár termetű, vékony, gyöngye szervezettű, szép nő volt. Arcza nyájas, örökké mosolygó. Szeméből derült kedély és szívjóság sugárzott. Haja gesztenyebarna színű. Természete csendes, engedékeny, de a mellett akaratereje is nagy volt.² Szilágyi Sándor is azt mondja, hogy igen kedves, szeretetre méltó, mindig mosolygó asszony volt. Bánatosnak, minő a későbbi csapások alatt lett, el sem tudja képzelni. A ki ismerte, mindenki nagyon szerette szépségéért, jóságáért, szellemességéért. Mert finom műveltségű, okos nő volt, tele szívvel, jósággal, kedélylyel. Annyi kedély és melegség volt benne, mennyit ritka nőben találhatni.³ Ezt a leányt szerette meg Tompa.

1848. ápr. 10—15 körül, mint maga az anyakönyvbe bejegyzé, a feldunai táborba ment. Ekkor kérte meg Emilia kezét.⁴ Később, hogy keletkező szembaját orvosolja, Gräfenbergbe indult. Aug. 20-án már maga osztotta ki az úrvacsorát. De közvetlen ezután e jegyzés olvasható: „Az új borra osztott szentvacsorakor a lelkész a feldunai táborba lévén, Ósváth Pál tornallyai pap tartott consistoriumot.⁵ Gräfenbergbe indultakor írja *Messziről* című költeményét. Piros hajnalban volt útnak indulása. Búsán tekint át a szűk völgy nyíláson, hol a leány lakik.

1849. ápr. 15-én tartja búcsú-beszédét Bejében⁶ s 21-én beköszönt Keleméren, hová megválasztották.⁷ Május 1-én veszi nőül kedvesét. A költő valóban boldog. *Tavaszkor* című költeményében előbb egy borús, viharos képet rajzolva, idyllikusan folytatja:

Mit beszélek? hisz tavasz van! stb.

Teljes boldogsága szól a *Hozzá* című költeményből.

Boldogságuk még teljesebb lett, midőn 1850. márcz. 10-én Kálmán nevű fiok született. Örömmel mondja a költő:

¹ Kiss Károly runyai és Kálniczki Endre putnoki ev. ref. lelkészek közlése.

² Lévy József közlése.

³ Szilágyi Sándor közlése.

⁴ Lévai Borbély Miklósné közlése.

⁵ Ságbi Sándor bejei pap közlése.

⁶ Ságbi Sándor közlése.

⁷ Ablonczy Pál keleméri ev. ref. pap közlése.

Szerény hajlékomnak kedves, kis vendége!
 Jer, jer hadd tegyelek anyád kebelére!
 Együtt hadd lássalak . . .
 Úgy szeret ő téged — pedig mit szenvedett . . .
 Az Isten tudja csak, stb.

De e boldogsága nem tartott soká. Fia máj. 18-án, pünköst szombatján meghalt, felesége betegen fekszik.¹ Ekkor írja *Pünköst reggelén* című megható költeményét, melynek refrainje:

Kórágyon fekszik szenvedő nőm,
 Terítőn kedves gyermekem!

Mély fájdalommal végződik:

Hová néztek? szeretteimből	Letört fájáról életemnek,
Egyik beteg, másik halott,	Letört az egyik lombos ág;
Nem enged álmot annak a kín,	Enyészetes forgó szelével
Emez végkép elszűnyadott,	Szárítja a kór másikát,
Ott a bús zaj, itt a halálesend	S ha még ez is . . . száradj ki akkor
Egykép sebet vág lelkemen . . .	Lombatlan bús fa, életem . . .

E veszteség azonban nem volt végkép leverő. Megnyugodtak, sebeik begyógyultak. Isten, ki elvette, ad mást helyébe. 1851. szept. 5-én elbúcsúzik keleméri hiveitől s Hamvára megyen át.²

1853. jan. 13-án születik Géza nevű fiok.³ A gyermek gyenge, beteges ugyan s betegeskedik az anyja is. Aranyhoz írja Tompa (Hamva, 1853. máj. 17.): „Feleségem jobban van már, de most meg fiam beteg, sír éjjel-nappal s midőn maga nem alszik, apját, anyját sem engedi aludni; így igen szép életet élünk. Vinni kell az embernek hivatalos foglalatosságait s eljönnek az urak és dámák a templomba, imádkozni? nem! meghallgatni: szép prédicatiót mond-e a pap? persze a háznál akárhogy van a dolog, neki szép prédicatiót kell mondani. Eljönnek a szerkesztők verset kérni, szép, jó verset; és az embernek, ha esze helyén nincs is bajai miatt, kell írni szép

¹ Ablonczy Pál keleméri lelkész közlése.

² Ablonczy Pál keleméri lelkész közlése.

³ Keresztiszülők: Losonczy Bertalan földbirtokos és neje Soldos Eleonora. (Dusza János hamvai ev. ref. lelkész közlése.)

és jó verseket! Látogatók jönnek, boldog mosolygó képpel, és az embernek mulattatni kell őket, ha az ördög elviszi is. Ez jelenleg az én életem. Tegnap múlt el a robotos ünnep, ma az eső szakad, a víz beiszapolta ugyan már a kertemet, rétemet, de még nem elég, ismét esik, — tökéletesen megveszett a természet, barátom! Tehát az eső esik, a legátust a káplánhoz csaptam, beteg gyermekemet dajkástúl és anyjostúl kihajtottam a eseléd-házba s írok neked néhány sort. Fülelem nem, de lelkem egyre hallja, hogy sír, de már mindegy, benne vagyok.“

Junius 5-én is azt mondja: „Fiam még mindig rosszul van s temérdek crisisen kell szegénynek átmenni. Még nem látom a felhőket oszlani. De hát, édes barátom, mit tegyen az ember? Más is szenved, ti is szenvedtek, hát mivel volnánk mi jobbak és érdemesebbek nálatok? Majd eljön az idő, mikor egyikünk sem szenved! Azonban nem folytatom, mert félek, hogy levelemből utoljára vagy vers lesz, vagy predicatió. Egyikhez sincs kedvem, vershez másféle állapot kell, a holnapi predicatiót pedig tennap végeztem be.“ Augusztusban felesége a hajnácskői fürdőbe megy, hogy dagadt lábát gyógyítani próbálja. De aztán csak kiépül anya és gyermek. 1854. jun. 17-én írja Aranynek: „Kis fiunk megvan, igen kicsiny, de eleven.“ Egy darabig sok baja volt *A gólyához* című híres és kiválóan szép hazafias verséért, melyet az egész nemzet nagy gyönyörűséggel olvasott. Már 1850-ben megjelent ugyan a Szilágyi Sándor szerkesztette *Magyar írók füzetei*-ben, de csak 1852. jul. 6-án idézték érte a kassai cs. kir. hadi törvényszékhez. Aug. 5-én Kassáról írja Aranynek: Már egy hónapja, hogy ide beidéztettem, azóta hozzáam sem szóltak, azt sem mondják, miért vagyok itt? Isten tudja, még meddig fog ez az állapot tartani. Elég az hozzá, hogy a Gólya tojt nekem elég bajt és költött kellemetlenségeket; utána minden irataim lefoglaltattak, ide hozattak és olvasatnak, magyaráztatnak, applicáltatnak stb. Meddig fog ez az állapot tartani? Feleletül látok itt 8—9 hónapos, sőt egy-két éves kihallgatatlan foglyokat. Holnapután itt lesz a császár; ad-e az a magam-forma embereknek vizsgálatást? nem tudja senki.“ Ez úttal nem sokáig volt vizsgálat alatt. Már aug. 25-én hazulról ír, jó kedvvel s hívja Aranyt látogatóba Ham-

vára, jelentve, hogy a pulykát, kacsát, malacot már öleti tiszteletökre.¹

Kassai fogságában írta egyik legszebb költeményét, a *Távolból-t*.

Nyugszik a nap, alkonyodni készül,
Haza megy a lelkem e vidékrül,
Hogy az estét édes lakta földre
S kedvesinek közelébe' töltsse. stb.

De már 1853. januárius 31-én Putnokról írja Aranynek, hogy ismét Kassára idézték: „Sors mala, nihil aliud.“ Azonban febr. 24-én újra Hamváról ír: „Szidsz már, tudom, ne szidj! nem feledtem el válaszolni leveledre, de nem lehetett; hirtelen össze kellett szedni irataimat s köztük leveledet is, mert nálunk és nálam ismét tűz akart kiütni. Tán nem fog már! Igazán az ember nem lehet elég óvatos ilyen szeles időben, a minő most jár!“ Mondja, képletesen értve a politikai viszonyokra. Megint behívják s összesen 14 heti kassai tartózkodása ápril 3-án ér véget, mit még az nap tudat Szilágyi Sándorral.² Ugyanazon a napon Szilágyi Ferencznek is ír Kassáról, megköszönvén érette (kétségtelenül) tett szíves fáradozásait.³ Ítélet nélkül Albrecht főherceg kegyelme mentette fel egy márcz. 28-án kelt leiratban. (Levél Aranyhoz. Hamva, 1853. máj. 17.) Ekkor mondotta az auditor azokat a szállóigévé vált szavakat: Most frei, hanem több Gólya nem írni! Vagy a mint paptársa, Szádeczky Sámuel a kékedi fürdőben (Abaujm.) magától a költőtől eredeti formában hallotta: „Na Tampa! most lehetni menni, de nem kell tepp kólamadár megcsinálni.“⁴ Azonban tovább is rendőri felügyelet alatt maradt. A csendőrség szigorúan meghagyta a falusbírónak, hogy vigyázzon rá, nehogy kimenjen a faluból. Sőt *Barátaim emlékezete* című verséért, mely a Jókai szerkesztette Délibáb 1853-iki folyamának 17-ik számában jelent meg, s melyben Petőfiről és Kerényiről emlékszik, a lapot elkobozták. Megint fél a herce-hurczától, sőt kenyere elvesztésétől is.

¹ Arany László jegyzete. Levelezések. I. k. 272. lap.

² Jegyzetek Tompa összes költeményeihez.

³ Eredetije a kolozsvári ev. ref. koll. könyvtárában.

⁴ Szádeczky Lajos szóbeli közlése.

(Aranyhoz 1853. nov. 25.) De nem történik semmi baj. Úgy látszik, 1854. május elsejével megszűnven az ostromállapot, Tompa internálhatása is megszűnt.

Szóval a bajoskodások futó felhők. A költő boldogan él nejével. Bizonyság erre *Itthon vagyok* című költeménye is, melyet akkor írt, midőn másod ízben került vissza Kassáról.

Itthon vagyok...! haza jöttem valahára,
Lelkem ezt az édes órát alig várta;
Meggpihenni csendes élet hű öledben:
Jöttem, mint a siető hab, hogy jöhöttem stb.

VERSÉNYI GYÖRGY DR.

Az optimismus és a pessimismus világnézete.

— Ethikai tanulmány. —

Alig ismerünk két oly nagyon ellentétes bölcséleti rendszert a XIX-ik század első feléből, mely a tudomány és az élet terén a modern gondolkozásra oly maradandó befolyást gyakorolt s oly mély nyomokat hagyott volna hátra, mint éppen Hegelnek, ennek „a vakmerő metaphisikusnak“ intellectualistikus-optimista, és Schopenhauernek, a lángeszű philosophusnak voluntaristikus-pessimista rendszere. Mindkettő a világot és jelenségeinek különféleségét egyetlenegy alapelvől magyarázza. De míg az egyik tiszta fogalmakból s az abszolút észből vagy logikai eszméből szerkesztette meg egész ismeretrendszerünket, s az egyes dolgokban az abszolút ész önfejlődését szemlélte, tehát a világot egy gondolatból alkotta meg, addig Schopenhauer a gondolkozásban kizárólag elvont képzetet látott, s a világot „az akarat megvalósulásának“ mondotta. Utóbbinál a világot alkotó hatalmas erő az akarat, mint végtelen világakarat. Azért főműve, „a pessimismus codexe“ is azt a címet viseli: „*A világ mint akarat és képzet*“. Mindkét gondolkodónál a világ egy fejlődési folyamat, a melynek egyes stádiumai fokozatos emelkedésben a világ lényegét, egyetlen alapelvét juttatják kifejezésre, a nélkül azonban, hogy azt a lényegét a maga egész teljességében: adäquate fejezhetnék ki. Mindkettőre nézve a világlényeg alakuló képessége s valósuló ereje végtelen,— míg azonban Hegelnél a világszellem lényege a gondolkodásban, addig Schopenhauer-nél az élethez való akaratban olvad fel. Hegel szerint a világ a reálissá lett észszel, Schopenhauer-nél ellenben az alap- és céltalan akaratnak a valósulásával azonos. Hegelnél minden ellentét a magasabb harmóniában, vagy egységben tűnik el, Schopenhauer-nél ellenben a disharmónia, mint olyan szükség-

képi végeredménye az önző akarat valósulásának. A miért is Hegel világa a fogalomból kihüvelyezett mindenség, Schopenhauernél ellenben a kínoknak és bűnöknek szakadatlan lánczolata. Hegelnél minden, a mi van, az észszerű, s az emberben a világszellem egyéni öntudatra ébred, addig Schopenhauernél a mindenség egy nagy síralomvölgy, a melyben az egyéninek sem értelme, sem létjogosultsága nincsen. Hegel ismeri a subjektív, objektív és abszolút szellem folytonosan emelkedő fokozatait, Schopenhauer ellenben a végtelen akarattal szemben eltűnő jelentőséget tulajdonít a képzet világának s egyéni halhatatlanságról tudni és hallani sem akar. Hegel egy nagy fogalom-bűvészhez és eszmehüvelyezőhöz, Schopenhauer ellenben az egyéni megsemmisülést s a nirwanát dicsőítő, életunt profétához hasonlítható.

Alig van az emberi gondolkodás történetének két oly rendszere, mely oly mélyreható ellentétben állana egymással, mint épen *Hegel optimismusa* és *Schopenhauer pessimismusa*. Mindkét rendszer bizonyos tekintetben szélsőséget jelent, mely ugyan tanulságos lehet az olvasóra, de minden tekintetben egyoldalúnak mondható. Hegel rendszere a nagyszerűen kiesztelt és következetesen kifejlesztett pantheismus, a mely, mint ilyen, alapjában véve optimista jellegű. Ezzel szemben a pessimismus nem ismer a világban észszerűséget és czélszerűséget, kérlelhetlenül föltárja a természeti és egyéni élet bajait és ellentmondásait, s ezeknek oly magyarázatot ad, a melynek útvesztőjébe szinte elsüllyed a világ és az ember. Maga a lét a legnagyobb baj, s e baj a továbbiaknak sine qua non-ja. Így hát a pessimismus legtisztább ellentéte annak az optimismusnak, a mely a mindenségben rendet és harmóniát, teremtő és fentartó erőket, sőt örömet és élvezetet lát, s ezzel a pessimismus kortörténetileg feltételezett világfájdalmán üdvös kritikát gyakorol.

Az optimismus és a pessimismus eme elvi ellentétét a probléma történeti fejlődése is igazolja. Az antik bölcelet, bár sokat panaszkodik a világ nyomorúságáról és gonoszságáról, a problémát a maga egész teljességében és kiható gyakorlati következményeiben nem ismeri. Sokkal plasztikusabb volt az ő ästhetikai világnézete, s az összhangzatban s a szép formákban vetett

hite, hogy sem pessimistikus gondolatokra jutott volna. Még az újplatonizmus is, mely pedig askétikus világnézetet hirdet, csak úgy áradozik a világ harmóniájának és szépségének magasztalásában, és egy Platon vagy Aristoteles teleológiai világnézete plane telve van a világ szépségének és ezélszerűségének magasztos gondolataival. S a görög böleselet eme optimista világnézete még az etikáját is hatja át, a hol a boldogság, az eudaimonia s a tökéletesedés a fődolog. A stoikusok pantheismusa is magasztalja a világot, sőt a természetszerű életben látja az erkölcsiség lényegét. A keresztyénség tana a bűnről, mint komoly positiv valóságról vezetett a későbbi korban metaphysikai alapon, p. o. Augustinusnál és a középkori scholastikusoknál a világ és az ő dolgainak pessimista megítélésére s általában az optimizmus és a pessimizmus világnézete elvi ellentétéinek teljes kifejlődésére. A hiba csak az volt, hogy a mi a keresztyénségben *erkölcsileg* volt felfogva, azt később a *metaphysika* terére vitték át. Pedig a bűn s annak folyományaként a baj és a nyomorúság a keresztyénségben soha sem metaphysikai, hanem mindenkor erkölcsi fogalom.

De nézzük csak tovább az optimizmus s a pessimizmus világnézetét a maga elvi ellentétében és szükségképi következményeiben.

Mindkét világnézet tanítja a léleknek intelligibilis jellegét s annak transcendens előéletét, hogy ezzel megóvja annak felelősségi jellegét. A végtelentől való elszakadása minden baj forrása, a miért is közelebbről Schopenhauer szerint a világ a bűnbánat s a bűnhődés helye a maga összes vonatkozásaiban, míg Hegel szerint a világ s abban a bűn szükségképi átmenet, mert bűn nélkül nem volna élet, mozgás, különbség és kinyilatkozás, s az egész mindenség üres egyformasággal volna azonos. E tekintetben *Hegel Böhme, Schelling, sőt Kant befolyása alatt áll*, míg ezzel szemben Schopenhauer pessimismusa tagadja a bűn szükségképiségét s a jóra való átmeneti jelentőségét. Ez a mélyebb értelme Schopenhauer tanának az élethez való akarat megtagadásáról és Hartmann elméletének a lét kínjaitól való szabadulásról, mint a világfejlődés legfőbb ezéljáról. A bűnnek a maga mélyében való felfogására, nevezetesen annak komo-

lyabb méltatására az emberiség socialis és erkölcsi hatása tekintetében az optimismus soha el nem jutott, s így az ő felfogása az embernek az istenhez való vallásos-erkölcsi viszonya tekintetében is felette félszeg és egyoldalú. Legklasszikusabb példa erre *Leibniz* theodiceája a maga erőltetett magyarázataival, a metaphisikai, physikai és erkölcsi roszról, a mely teljesen tagadja — s itt Spinozával egyezik — a jó és a rosz közötti lényegalkotó különbséget. Ezzel szemben a pessimismusnak fogékony érzéke van e lényegi különbség iránt, s a bűnben a szabadságéletnek egyik végzetesen önző cselekvőségét látja s annak metaphisikai szükségességét tagadja. S míg Hegel optimismusa szerint minden valódi és reális észszerű is egyszersmind, tehát észszerűek a profanum vulgus akarateselekvőségei is, addig a pessimismus szerint a világnak és az életnek semmiféle alapja és célja nincsen. Üres és hiába való vanitas vanitatum a makrokosmus és a mikrokosmus egyaránt. Létünk forrása és alapja bűnös és abban bűnös mindaz, a mi van, él és mozog. Más szóval kifejezve: *az optimismus könnyelmű, a pessimismus túlsötét a világ és az élet bajainak megítélésében.* Reznignáció és kétségbeesés a pessimismus utolsó szava az irodalomban és az életben egyaránt.

A pessimismus világfájdalma már a legrégebb emberiség élet- és világnézetét is áthatotta. A védák vallása telve van pessimistikus hangulatokkal és érzelmekkel, és Schopenhauer rokonszenvezése az indiai vallással ismeretes. Különösen uralkodó hangulata a pessimismus a népek és nemzetek erkölcsi és politikai hanyatlásának, a melyet a történelem, p. o. a római császárság, és XIV-ik Lajos korában ismer. Ilyen korszakokban megvannak a világfájdalmas felfogásnak a maga profétái, költői, történetírói és böleselői, a kikben a pessimismus mintegy individualizálódik a maga összes vonatkozásaiban. A történelem tanulsága szerint az optimista s a pessimista világnézet olykor közelebb s olykor távolabb van egymástól. Leibniz optimismusa valójában véve egyedül álló korszerű jelenség, de azért Hegel pantheista optimismusa és Schopenhauer világfájdalmas pessimismusa is egy és ugyanabban az időben páratlanul áll az emberi szellem fejlődése történetében, s csak azt igazolja, hogy

a XIX. század korszellemé minden tekintetben ellentétesnek mondható. Hegel és Schopenhauer rendszere úgy viszonylik egymáshoz, mint a mindent átható „ész“ és a vak, tudattalan akarat, mint logikai és logikáellenes cselekvőség, mint éjszaki és déli sark, a melynek merev ellentétei összeegyeztetésre, sőt kiegyenlítésre szorúlnak. A Hegel- és a Schopenhauer-féle világlélynék ilyen összeegyeztető kísérlete *Hartmann* „tudattalan bölcselése“, mint az ész és az akarat magasabb egysége, a melynek pessimista etikája szerint a tudattalan akarat elszakadt a képzelet-elemtől, s ez az elszakadt vak akarat hozta létre a világot. A nemtudatos képzelet-eleme folyton iparkodik e vak, esőkönyös elszakadt akaratot harmónikus megegyezésbe hozni, s ezen alapúl épen a világ pessimizmusa, de egyszersmind annak érthető evolucionizmusa. Sőt bizonyos tekintetben ilyen összeegyeztető kísérlete az optimista és pessimista világnézetnek *Nietzsche* hatalomhoz való akaratelmélete is a maga képtelen „Übermensch“-jével. De azért *Hartmann* pessimizmusa sem ismer pozitív világfejlődést, nála is a pessimismus minden pozitív élettartalmat nélkülöző negativitás, s az egyedüli reális és pozitív elem a boldogtalanság és a fájdalom. Schopenhauerhez hasonlóan nála is a 2 életsark a nyomorúság és az unalom, a vágyakról és ezélekről való lemondás, s a nirvána az egyedüli boldog állapot. Ő is azt hangoztatja, hogy a teljes megváltás az akarat legyőzése, az általános lemondás, az erkölcsi öngyilkosság, vagyis az egyéniségnek a maga vágyaiban, ösztöneiben való megsemmisülése és teljes elenyészése a nirvánában. Ezzel törleszti az ember azt a nagy tartozását, a melyet magára vett azzal, hogy született.

Jól mondja *Pekár Károly* (A filozófia története, 201 s köv. l.), hogy a XIX. század pessimizmusa a romantikus világból kisarjadzó *kortörténeti jelenség*, mely csirájában, mint bizonyos sentimentalizmus, világfájdalom és életuntság lényeges eleme volt a romanticizmusnak. Művelődéstörténeti fontossága az, hogy felfedezte az élet nyomorúságát s az emberi ész tehetetlenségét. Ez volt az óriási visszahatás az egész vonalon egyrészt a racionalizmus történetellenes felületessége, a felvilágosodás léha optimizmusa, másrészt északultusa, észmindenhatóságával szemben,

mely a német metaphysikusok vakmerő rendszereiben érte el tetőpontját, mikor az észből vélték, a tapasztalat megvetésével és kizárásával, mindent megszerkeszthetni. E boldog optimis-musnak és a metaphysika túltengő álmadozásainak Schopenhauer vetett véget, ki a keresztyénségben is pessimismust talált, s az optimista elemeket a zsidó vallás hagyományának mon-dotta. Schopenhauer pessimismusa felfedezvén a világ nyomorú-ságát, a diszharmóniákat, az árnyékfoltokat az előbb vallott praestabilitált harmóniában, így új ethikai értékelésnek vetette alapját. Ez a mélyebb értelme *Calderon*, *Leopardi Byron*, s nálunk *Reviczky* költészetének is, a mely szerint a világ csak hangulat.

Érdekesen világítja meg Schopenhauer egyéniségét és pessi-mista bölseletét *Paulsen*, ki különbséget tesz *Fischer K.* és *Volkelt J.* művei nyomán Schopenhauer egyéniségénél annak „*intellectualis és moralis physiognomiája*“ között. Jobb és élesebb az esze, mint akarata és jelleme. E physiognomiájának főbb vonásai erős öntudata, az elismerésre, sőt ünnepeletetésre való vágya, s az érzéki jólét iránti nagy érzéke, illetve annak hát-tereként az érzéki szenvedések iránti nagy fogékonysága. A szellem és értelem szerint való élet az ő sajátos, valódi élete, míg a gyakorlati élet terén minduntalan megbotlott, hogy aztán a spekulatív életbe húzódjék vissza. Nála a *vita activa* helyére a *vita contemplativa* lépett. Egyénisége mély ellentétet mutat minden izében; ellentétet a belátás és cselekvés, a *philosophus* és az ember, s az akarat és a képzet között. S lényegének ez a dualistikus vonása kihatott az ő bölseletére is. A gondolkozó és az ember ellentétes jelleme forrása az ő bölseletének, a mint azt már főművének a címe „*Die Welt als Wille und Vorstellung*“ is mutatja. Gyakorlati bölseletének állandó témája a pessimismus. Az emberi élet értéktelensége az ő állandó világnézete, s az élet szenvedése az ő életiránya. Morálbölselete is ilyen pessimista-misanthrópikus anthropológián alapúl. De azért csak elméletileg prédikálta az egoista akarat megtagadását, míg a gyakorlatban annak igenlését mutatta. Morálja valósággal „*catalogus desideratorum*“. Örök érdeme, hogy a *váltságvallások iránti érzéket* költötte föl a maga kortársaiban, s hogy megmu-tatta, hogy „a cultura útjával párhuzamosan halad a megváltás

útja az emberiségben“. Elméleti bölcséletét tekintve jellemző az, hogy az ismeret-elmélet terén az idealismust, a metaphysika terén ellenben a voluntarismust hirdeti. Platon és Kant bölcséletére emlékeztetőleg mély különbséget tesz a jelenségek világa s az annak mögötte rejlő magánvaló világ („Ding an sich“) között. Előbbinek értéktelenségéből következik, hogy nem valódi („unwirklich“) is egyszersmind, a miért is „semmitérő álom a tér és időben való létel“. Ezzel szemben a metaphysikában a voluntarismust hirdeti, a mely szerint „az akarat a dolgok lényege“, a mivel szerintünk is „*egy nagy gondolattal* gazdagította a világot“. Az akarat a prius, az értelem a posterius, s az akarat az uralkodó substantia, az értelem ellenben annak csak szolgáló eszköze. Ez alapon az ő psychológiája szerint „az akarat alap- és ősfunkciója a lelki életnek“, s ezt a nézetet Darwin biológiája is igazolja. Schopenhauerben igen erős a valódiság iránti érzéke, a látszat megvetése, félelmet nem ismerő igazságszeretete, s az örökkévalóra való iránya. Szemléelő értelme van a dolgok lényegének fölismerésére, de már az analysis, kritikai vizsgálódás és bizonyítás iránt nincs érzéke. Főleg hiányzott benne a megváltó isten- és emberszeretete, a mivel lehetlenné vált az emberiség nevelésére.

Nézzük végül az optimismus és a pessimismus világnézetét a *keresztyénség világánál*. A keresztyénség az optimismussal egyezőleg vallja, hogy ez a világ eredetét tekintve jó és czélszerű, hogy egy isteni erő és hatalom uralkodik a mindenségben, egy isteni gondviselészerű czélgondolat hatja át az emberiség történetét, hogy ebben a világban vannak még erkölesi javak és czélok, s hogy ez az élet, mint isten ajándéka, még magasabb feladatokat tűz az ember feladata elé. Elveti azonban a keresztyénség az optimismus ama felületes és a tapasztalat által meghazudtolt felfogását, mintha ez a világ és ebben az ember teljesen jó és tökéletes volna, a melyben s a kiben a bűn semmi romlást nem idézett volna elő, sőt a bűn magának a világnak örök lényegéhez tartoznék s így a jónak is fejlesztő eszköze volna. S másrészt a keresztyénség a pessimissussal együtt vallja, hogy tapasztalatszerűleg kiáltó ellentét van az ideál és a valóság között, hogy a bűn önző komoly positiv valósága

megrontotta az emberi természetet, bajokat és szenvedéseket szűl az életben, akadályozza a világeszme teljes tökéletes megvalósulását, a mi csak az akarat gyökeres átalakulása és megtérése mellett volna lehetséges. Elveti azonban a pessimismus ama nézetét, a mely szerint a bűn másíthatatlan törvénye az emberi természetnek, annak mintegy örök végzete, kikerülhetlen vaksorsa, a melynek nincs más orvosszere, mint a bűnös és kínos létől való megváltás, s elveti azt a nézetét, a mely szerint a világ komikus, társadalmi és erkölcsi tekintetben egyaránt lényegileg, eredetileg, s metaphysikai és physikai természeténél fogva rossz, a melyet meg nem válthat sem isteni, sem emberi erő. Az optimismus tagadja azt, hogy a világ javulást igényelne, a pessimismus ellenben azt, hogy ez a világ a javulásra és tökéletesedésre képes volna. Utóbbiból, mert üres a szíve és egyoldalú az esze, hiányzik a valódi eszményekben s az azok utáni törekvésben vetett hit. Beéri a rideg valónak pusztá lefényképezésével, s nem törődik az ethikai és technikai czélokkal telt valóságoknak szemlélésével s nevelő és nemesítő hatásaival, a melyekben a testet és lelket egyaránt foglalkoztató és nemesítő tisztességes munka adja meg az életnek igaz értékét.

Az optimismus és a pessimismus világnézetét összehasonlítva, utóbbi mélyebben halad, alapjában deríti föl az eszmény és a valóság ellentéteit, s az optimismussal szemben erkölcsi mértéket alkalmaz a világ és az emberek megítélésében. Ennyiben a pessimismus közelebb áll a keresztyénséghez, mint az erkölcsi ellentéteket teljesen nivelláló felületes optimismus. Alapjában véve azonban a mai felszínes irodalom és művészet által is támogatva, a pessimismusnak Schopenhauer-Hartmann-féle modern alakja bensőleg igaztalan, sőt valójában veszedelmes világnézet, vagy *Brassai* szavaival élve, csakugyan „agyrémbűskomorság, éretlen vagy nyavalyás gondolkodás szülötte”. De azért igaza van *Martensen* ama állításának is, hogy a *keresztyénség világnézete az optimismus és a pessimismus igaz gondolat-elemeinek magasabb egysége*, úgyszólván összefoglalója. A keresztyénség a világnak igazi méltatása. Szerinte parányi ez a bűnös világ a tökéletes ideálhoz való viszonyában, de végtelenül fon-

tos és szükséges a fokozatos fejlődésre és tökéletességre való tekintettel, a melyben tehát „jobb lenni, mint nem lenni“. A keresztyénség a világot és az életet minden gyarlósága mellett is az örökkévalóság fényében, „sub specie aeternitatis“ tekinti, tehát a végtelen fejlődés és tökéletesedés szempontjából ethikailag s nem metaphysikailag ítéli meg. A világ nem siralomvölgy, hanem istenországa megvalósulásának talaja, s az élet nem kínos körfolyam, hanem műremek, mely telve van nemes örömökkel és fejlődő czélokkal. Így fogta fel azt *Madách* is, a midőn „Az ember tragédiájá“-nak 15-ik színében így biztat:

„Ha percznyi léted súlyától legörnyedsz,
Emel majd *a végetlennek érzete*.
S ha ennek elragadna büszkesége,
Fog korlátozni *az arasznyi lét*,
És biztosítva áll nagyság és erény“.

Életünk vezéresillaga pedig az legyen:

„Mondottam ember küzdj és bízva bízzál!“

Ez épen „Az ember tragédiájának“ vallás-erkölesi pessimismusa, a melynek forrása a bűnösség, s nem maga a lét, mint az askétikus philos. pessimismusnál, — míg ezzel szemben a felületes optimismust jellemzi a bűn ignorálása s a magasabb czélok semmibevevése.

Eperjes.

DR. SZLÁVIK MÁTYÁS.

Debreczeni Márton Kióvi csatájáról.

Immár egy hosszú évszázadnál több idő választ el Debreczeni születésétől. S a költő híre s nevének fénye még ma is szűk körben talált méltó elismerést. Nagy művét, a Kióvi csatát gróf Mikó Imre adta ki az elnyomatás szomorú idejének kezdetén; ugyancsak Mikó írta meg először a költő életét is. A mit azután írtak róla, nagyon kevés. Bakács István és Kohlman Dezső értekezéséből áll az egész. Bakács¹ kizárólag a Kióvi csatával foglalkozott, de azt a legtöbb helyen meg nem értette s ennek következtében félremagyarázta. Kohlman² már a lírai működésére is kiterjeszkedik s néhány verset egészben közöl. Ez értekezésének az érdeme. De egyéb fejtegetései hamarosan készültek s a költő lírai működéséről sem nyújt bizton megálló képet, már azért sem, mert nem ismert csak néhányat közülök. Igazában az Erdélyi Irod. Társaság fogott hozzá, hogy kellően megvilágítsa a Debreczeni pályáját, a mikor a költő születésének századik fordulója alkalmából Széchy Károlyt megbízta, hogy írja meg a költő biographiáját s rendezze sajtó alá most már a költő *összes műveit*, a melyeket leginkább maga Széchy gyűjtött össze. Az E. I. T. e. kegyeletes megemlékezése tisztán láttatja majd Debreczeni pályafutását, költői működését. Ám a Debreczeni költői működése van olyan értékes, hogy abban egyes részletek újabb és újabb elemzés tárgyai legyenek.

E soroknak is az a céljuk egyrészt, hogy a Debreczeni költői pályájának tartalmasságát a közönség emlékezetében újra felidézzék; másrészt, hogy lehetőleg helyesen állapítsák meg a költő felfogását a részletekben.

¹ Bakács István: Debreczeni Márton Kióvi csatája. Irodalomtört. tanulmány. Budapest. Athaeneum 1898.

² Kohlman Dezső: Debreczeni Márton élete és művei. Kolozsvár, 1900.

Főként a Kióvi csata szerkezetéről fogunk beszélni, mint a műalkotások egyik legfontosabb sajátosságáról.

A Kióvi csata szerkezetének taglalása, méltatása közben két tisztázott s elfogadott igazságra kell gondolnunk.

Egyik eszthetikai, és pedig az, hogy az eposz irodalom legkiválóbb példái nagyon régen megcsontosodott formák s fordulatok alkalmazásával készültek, úgy, hogy az eposzíró anyaga kezelésében igazán csak *czéhe* szokásaival élhet s e tekintetben megkötöttsége szigorúbb, mint a drámaíróé. A drámaíró kötöttsége a jellemfejlés s ehhez igazodik a forma. Az eposzi karaktert azonban a formákhoz kell átesíszolni. Hogy vajjon a conservatív eposz érzi inkább e megkötöttséget, vagy a forrongó dráma, azon lehet is, érdemes is vitatkozni. Tény, hogy a drámaírónak több mennyiségű ballastja van, míg az eposzíró vagy minden terhet a maga helyén hagy, vagy kiteszi magát a kelletlen alászállásnak. Előterjesztés, segélykérés, seregszámla, a felsőbb hatalmak résztvevése, segítő vagy gátló szerepe, a hősök heroszi harcza, az alapeszme folytonos erősödése, de mellette a gátló körülmények sorozatos kieszelése, epizódok költése, melyek ne legyenek azok stb. — szóval az epika¹ folyam, minek már a régi írók keresztelték az eposzt, hullámvetésével kiárad az egyéniségre; pedig mégis keressük a határozott jellemeket. Kivált a történeti eposz költője csak az említett vázvonalak keretében állhat a tudomány biztos talajára vagy bonthatja ki képzelő ereje szárnyát.

A szem előtt tartandó másik igazság irodalomtörténeti és pedig a magyar honfoglalás költői fogyatékosága.

Mondáinkról már azt is hirdették, hogy tisztán könyvmondák. De ha visszahelyezkedünk a Debreczeni korába, a mikor az ellenkező felfogás szélsősége töltötte el önérzetes dicsőséggel a kebleket, akkor is fogyatékos mondakörünk számban, tartalomban s a tudatos művészi összefüggés hiánya miatt. Okai eléggé ismeretesek. De új adatképen még hozzá kell vennünk azt a tényt, hogy a mint Beöthy Ákos meggyőzően kimutatja, a magyar állam megszerzése s alapvetése különbözik a többiekétől abban is, hogy nálunk az egész nemzet fegyverténye volt, míg pl. az angoloknál egy személy, illetőleg család

térfoglalása. A vérszerződés egyenlőségi elve nem egykönnyen fér össze az *egyénség* nagyzóló, tódító dicsőítésével. Az össze-függésben való fogyatékoságot eléggé mutatja az, hogy úgyszólván a költészetnek kellett Árpádot a honfoglalás számára visszahódítani, mintha ő csak az együtt cselekvés s a nemzeti közérzés fogalma, de nem zászlótartója volt volna.

Ezeket számba véve, vajjon csodálkozhatunk-e, hogy Csonkainak egy, fájdalom, rövid, de tartalmas költői pálya sem volt elegendő, hogy megszólaltassa az énekmondók régen leajzott hurjait, hogy a készületben, a tanulmányozásban kedves eszméjével: egy Árpádról szóló eposzszal csak a *sírfűig* jutott, pedig egy Salamon F. mondja, hogy benne egyesült mindaz a tulajdonság — tehetség és tanulmány, — a mi maradandót tud alkotni. Nemde könnyen érthető s menthető, hogy Aranyos-rákosi Székely beletévedt az epizódba, a székelyek történetébe, míg P. Horvát E. ott hagyta az eposz fenséges világát, beállott krónikásnak s hogy egész hűséggel szolgálja rendjét, avar keresztyén remete jövendőli meg Magyarország fényét. Vörösmarty nagy politikai tettének jótékony erejét érzi a reformkor s általa napjaink, de a kritika megállapította, hogy sem az eposzi formában, sem a felöltöztetésben, sem a sovány mondananyag megelevenítésében teljes sikert el nem ért.

Debreczeninek is ugyanazon nehézségekkel kelle megküzdnie, melyeket társai legfőlebb megingattak, de félre lökni nem tudtak.

Hogy a Kióvi csata, mint történeti eposz, mint támaszkodik a történeti hűségre, fejtegetésünk keretében nem foglal helyet. Az igazság, melyet keresünk s megállapítani igyekszünk, arra vonatkozik, hogy miképen épül, fejlődik az eposz gerince, cselekvénye.

Az íróra nézve rendkívül fontos az alapgondolat, a tárgy felfogása, a *conceptio*, mert általánosan tudott dolog, hogy a Szigeti veszedelem *más* felfogással epocia tárgya nem lehet. *Nekünk* pedig a *conceptio*, az alapgondolat bányászlámpa, melynek világa megment a tapogatózástól, mert mint Kemény Zs. megjegyzi, az ilyenmű munkáknál a végkifejlődés minden feltétele a cselekvény jól kiszámított megindításától függ.

Bakács István érdemes, de sokszor bágyadt tanulmányában (Debreczeni M. „Kióvi csatája“ Budapest, 1898.) így fogalmazza a Kióvi csata alapeszméjét: A honfoglaló magyarokat mai hazájok földjére érkeztek előtt annyi balszerencse, háborús viszály között híven őrizték, pártfogolták s védték az istenek. Ez alapeszme — mondja Bakács — valódi magyar eposzszá teszi a Kióvi csatát; ha költőnk hatni akart korára, ez alapeszmével tehetette ezt meg leginkább. Ha költőnk buzdítani akarta korát, úgy nagy műve alapeszméjével, vissza akarta adni nemzetének bizalmát; bizalmát önmagához és bizalmát a mindenhatóhoz, ki most sem fogja elhagyni népét, melyet egykor e földre hozott és mindig segített.

Az eposz egyszeri átolvasása elég, hogy észre vegyük ez állításban a — metafizikát.

A Kióvi csata alapeszméje egészen más és pedig az: a felsőbb hatalmak akarják, hogy a magyarság Attila dicső örökét elnyerje, de csak úgy, ha életrehivatottságát a többi kalóz fajokkal szemben megbizonyítja. A kióvi csata nem egyéb, mint bizonyágtétele ez életrehivatottságnak, hogy Árpád és népe rátermett Attila örökére s van ereje annak megtartásához.

Ezzel az alapeszmével igenis hathatott volna korára a költő, s emelte volna nemzetében az önbizalmat, mely csakugyan ingatag volt még Zalánban is egész Széchenyiig, kinek életadó szavára végre önérzet, öntudat, feltámadás keletkezett. Az istenek pártfogolása és védelme, mit Bakács emleget, szinte képtelenség, mert az eposzban ilyen eszme nincs. S a Mitrászba — az eposz főistenségébe — vetett bizalom egyszerűen nevetséges volt volna. Legalább is nem a reformkorhoz illő. 1826 körül, mikor Debreczeni művét írta, sok elme foglalkozott azzal a kérdéssel: van-e bennünk élni erő, vagy jövendőnk a lengyelek sorsa. Erre a felelet buzdításul nem lehetett az, hogy est deus extra nos, hanem est deus in nobis. A történelem is Széchenyi-ben adott feleletet, a ki járt ugyan templomba is, de nagy alkotásai tán még sem ott támadtak.

De téved Bakács abban is, hogy ez az alapeszme eposzszá teszi a Kióvi csatát. Ha Debreczeni arra a gondolatra épít, mit Bakács naivul megfogalmaz, jámbor krónika lesz művéből.

Hogy a kióvi csata történeti tény vagy nem, ezuttal mellesleges. Valóság, hogy eposzunk cselekvénye, tárgya. Hogy lehet most már egy egyszerű várostrom eposz tárgya? Mintha csak a Szigeti veszedelemről volna szó. Hisz a magyarság számtalan ilyen kalandot vihetett végbe, melyek a nemzet egyetemére fontossággal alig bírnak. Csakis úgy, mint Debreczeni tette, hogy a kióvi csata próbaköve a magyarságnak az új haza elfoglalása előtt.

Sok emberölő harcok dulásai várnak
 A honnok (magyarok) népére; hazájuk mostani földé
 Majd paczinák birodalma leend, Árpád haza nélkül
 Bujdosván, sok vérontást fog okozni hadának
Egy igaz ügy védelme, sokan fognak lehajolni
 Vértől ázott porba vitézlő bajnoki közül,
 Míg végtén diadalmas fegyvere megszabadítja
 Attila sírhantját idegen lábak tapodása
 Terhétől s megerősíti ős birodalma határát. .

Ez a conceptio Anonymus felfogásának, elbeszélésének (VIII—X. fejj.) nem elvetése, de kibővítése, kitégítése és felemelése, mint Toldi az Ilosvai krónikájának.

A próbatételt Ormuzd kívánja s erre az alkalmat természetesen ő adja, mint az eposzokban szokás. Vagyis Ormuzd maga viszi Ungót Árpádhoz, hogy apagyilkoló testvére ellen, ki szép nejét uralmával együtt elrabolta volt, legyen az igaz istennek ostora. Árpád az igazságot csakugyan oltalmába fogadja. Ungónak visszaadja hölgyét, uralmát s birtokába a gonosz testvért. Ungónak megesik a szíve testvérén, szabadon bocsátja s maga kavarrjaival Árpád hadi népét gyarapítja. De a megszenyvesztett Uldár boszút esküszik Árpád fejére s míg ez hadba jár, feldulja honát, a nőket leöldöklí s ezzel teljesedésbe indul a jóslat. Árpád hontalanúl bolyongva megy Attila fényes sírhantját idegen lábnyomtól megszabadítani s így jut Kióv alá.

Mikor a költő Borssal a III. ének második felében az eposz alap gondolatát elmondhatja, úgy tetszik, mintha a vég beállana. Mindkét fél békét akar, Oleg, az ellenség feje, Terzán ellenére őszintén kéri, Árpád, Szabolcs ellenére, szívesen megadja. Azonban rá kell gondolnunk az epikai eszme eddigi haladására. Oleg az apagyilkos, nőrabló, honpusztító Uldár párt-

fogója maga is erőszakkal jutott uralmához az Odin cultus megsemmisítésével s a Perun (szláv) imádás elrendelésével, oktalanságában Perunt is meggyalázza, kifakad tehetetlensége ellen. Uldár gonoszsága még abban a kéjben is fetrenghet, hogy testvére kimúltában gyönyörködhetik. Szabolcs Demirhámként ingyen járta meg Kióvt, hol az istenek szobrait ledöntögette. Bulesu a Szabolcs zsákmányát érdem és büntetés nélkül elnyeri. Tuhutum is azt mondja a béketanácsban: Teljes a hős diadalma, mikor békét könyörögni kényszerítette az ellenföldi fiat. Ime az epikai eszme gyöngülése. Igen ám, csakhogy Pérún Olegtől fiát kívánja engesztelő áldozatnak. Uldárnak még mit se mért az igazság érdeme szerint: szóval Árpád hívatását még nem töltötte be; az igaz ügy nincs megvédve, de teljesen megalázva. Ime az epikai érdek erősödése. Rendkívül világos, érdekes fejlődést, emelkedést mutat. Nyilván most kezdődik igazában az isteni akarat betöltése. Ez az alapvető nyitány érdekes azért is, mert in medias res az ostrom nyolczadik napján kezdődik, a mikor a honnok már sokat szenvedtek, mert az első haza elvesztése a kióvi csatára régmúlt, az Ungó története pedig az I. énekben bevégeződik, mégis tulajdonkép előkészítő előzmény.

A kiváló költői tehetséggel s világos egybefoglaló művészetrel ilyen módon magasra emelt eszelekvényt, a mely tehát békéhez jutott, Uldár zavarja meg, kiből testvére halálára sem száll el a bosszu. Még Árpád véréit is szomjazza. Kértére Perun a boszú rém lelkét egy kóbor paczinák csordába lehel s velök maga Árpád képében a kióvi főembernek Terzánnak, a hadi párt lelkének családi tűzhelyét, Zatapolczot feldúlja, nejét megöli. Erre Terzán, ki szenvedélyesen boldog volt nejével, örvöngve követeli Olegtől az új had megindítását, ki végre a kívánságnak enged, Árpádot szavaszegettnek s fiát az engesztelésül kívánt áldozattól megmentettnek gondolva. Gyűl a sereg a hús éj sötét leplével burkoltan.

Bakács fejtegetése a Kióvi csata seregszámlájáról egészen téves. Szerinte kétszer mutatja be a költő a kióvi hadakat. Először a II. énekben, mikor Oleg a maga hadi tanácsában békét indítványoz. Kétszer a magyar tábort. Először az I. é.-ben Oleg Kióv kőbástyáján állva mutogatja Igornak a félelmes

magyar hősöket, kikkel veszedelmes harezolnia. Tévedés az, hogy Debreczeni kétszer sorolja elő a kióvi sereget. A haditanácsban csak néhányan vesznek részt a főbbek, kiket alig, vagy egyáltalán nem jellemez a költő. Ha nincs együtt a sereg, hogy lehessen bemutatni? s épen tanács közben? Szokatlan, tárgyyszerűtlen volna ez eljárás. Debreczeni, mint a Kióvi csatából következtethetjük, sokkal jobban ismerte műfaját, semhogy hadi népét tanácskozás közben írja le.

A magyar sereget sem mutatja be kétszer. Oleg a vár-bástyán jellemez ugyan daliákat, de csak a kiket lát, vagy a kik épen eszébe jutnak. De az egész hadat nem látja. A főb-beket sem mind, csak azokat, kik Igorra veszedelmesek lehetnek.

De bemutatja a kióvi sereget egyszer, a mikor orvul Árpádra törni gyülekezik. Bemutatja az egész sereget, megnevezve az egyes csapatok vezérét, jellemezve népével együtt. S bemutatja a magyar sereget egyszer édes álmodozás közt épen az orvtámadás előtt. A két seregszámla egymás mellett van, de rendkívül ügyesen kigondolva. Terzán dühére a kióviak orvtámadásra készülnek. A magyarság, béke lévén, csendesen pihen. Az ellentét megkapó, sőt meglepő. De téves Bakácsnak az a vélekedése, hogy költőnknek a seregszámlálás helyett főczélja itt az volt, hogy minél inkább feltüntesse az oroszok és magyarok között levő különbséget. A költő itt határozottan seregszámlát ad, de nem az ellentét kedvéért. A contrast szépségét Bakács nem abban látja, a miben van. Csak a helyzet, a pillanat ellentétes, melyben a két sereget látjuk. S az állapot ellentétességének természetes következménye, hogy másnak írja le az egyiket, másnak látja a másikat, de nem ellentétesnek. Világosabban szólva: a kióvi sereg *szemléje*, az alvó magyar tábor leírása. Ha a költő a két nép között való ellentétet akarja feltüntetni, a helyzetnek, az állapotnak azonosnak kellett volna lennie, legalább is nem ennyire szembeszökőn ellenkezőnek. Akkor feltüntetheti a jellembeli ellentétet. De a költő czélja nem az volt. Ezért azok a kelleetlenül ide magyarozott tulajdonságok, miket Bakács lát, másutt az egész költemény folyamán jütnek kifejezésre. Pl. a magyar tábor egységes nagy család, kiket barátság és szeretet köt össze. Lehetetlen ezt, akár az ellenkezőjét

állítanunk egy alvó táborról. Mert édes az alvás még a tábornak is, de mégsem olyan, a melyikben jellemző, megkülönböztető lelki tulajdonságok észlelhetők. A két sereg bemutatása ellentétes helyzetben történik, mert máskép nem történhetik. Mit csinál a kióvi sereg a békekötés után? Terzán sérelméért, még sötétben támadásra készül. S mit a magyar tábor? A béke édes tudatával alszik; a körülmények váratlan fordulatát nem is álmodja. Az ellentétes állapotot tehát a cselekvény fejlődése hozza magával, úgyszólván diktálja a költőnek. Ezért el kell néznünk, hogy a magyarság bemutatása nem teljes, nem sajátosan jellemzetes.

Szóval Árpádra a látszólagos szószegés gyalázatáért Perun segítségével nagy veszedelem kezd nehezedni. A veszély felsőbb hatalom segedelmével készül. Tehát az eposzi hős megmentése is felsőbb hatalmasság kezéből kell, hogy származzék. S csakugyan Álmos kértére Mitrász elküldi Ormuzdot Árpádhoz, hogy „keljen fel, mert hej ritkán lehet abban meggyőződve a hív pásztor, hogy akla körül nincs titkon lappangó farkas.” S ismétli maga Mitrász, hogy árad kegyelme Árpádra, hogy tehát Árpád eposzi hős, az egyetemes eszme hordozója, az isteni akarat bajvivója az *igaz ügy* védelmében s új hazára törekedtében egyaránt. Árpád felkel s rendre felriogatja az egész tábor; a sötétben lecsapó ellennel iszonyú harc támad, melyben Terzánnak megnyílik a leggyönyörűbb boszú: mérsárolja a magyar nőket. Tehát az igaz ügy védelmére még nem ontott elég vért. Eddig az igaz ügy csak Ungóé volt; most még hozzá járul az Árpád személyes sérelme, hogy őt Terzán szavaszegegőnek, nőgyilkolónak nevezi. Pedig voltaképen Oleg a szószegő s Terzán maga nőgyilkos. Így izmosodik az epikai eszme. Bonyolítása tiszta, tudatos, művészi.

Oleg újabb vállalatának újabb kudarc az eredménye. A megkérdezett Perun Szabolesot kívánja engesztelő áldozatul. Hajh, de Szaboles rettentő vitéz. Oleg jól tudja: nagy hős nagy jutalmat érdemel. Leánya kezét igéri a Szaboles elfogójának. Uldár lesz a nyertes; védasszonya segítségével Szabolesot aszszonyi módon elfogja s Kióvba viszi. Oleg jól tudja, hogy Perun kívánja fia halálát s ime leányát is áldozatul dobja. Keserűen

csalódik. Tuhutum őt magát elfogja s kiszabadítóját, fiát, Olizárt elejti a Szaboles atyja. S csalódik Oleg leányában, Tamirában is, ki gyuladozó szerelemmel égő, de hiábavaló sovárgásában Szabolesot megmenti. Így Oleg bűnhődik Perun meggyalázásáért, Uldár sem nyeri el Tamira kezét. Szaboles bűne is, hogy Perunt meggyalázta, büntetve. De Szaboles bűne erény is a magyarság szempontjából. Ezért szabadul ki. Aztán bolyongtában eljut az ellenséges kun táborba, melynek vezére régi hála fejében megvendégeli s reggel útra bocsátja. Szaboles övéihez tér. Az új nappal új harcot hoz, melynek elején a magyarság visszaveretik, de estig Oleg akkora veszedelembé jut, hogy Szaboles veszi védelmébe s menti meg Kolmár ellenében a Tamirának tett eskü értelmében. Ezért Szaboles száműzetik s elkezdődik újabb epizodikus története.

A Szaboles epizodok költői értékének kutatását mellőzzük, de meg kell állapítanunk a főtörténethez való viszonyát az egység szempontjából. Mert eleinte sehogy sem tetszik epizodnak. Olvasás közben hasztalan igyekeztem megjelölni: itt kezdődik az epizod, oly simán, szorosan, észrevétlenül ágazik ki a főtörténetből; visszatértére folytonos reflexiók tétetnek. Beolvadása, csatlakozása is természetes, fokozatos, de egyes pillanatokban ép úgy észre nem vehetők, mint a hold fázisai vagy az évszakok változása. De mégis epizodok, csak hogy jók, vagyis olyan melléktörténetek — a mint még a jó Csokonai találóan meghatározta az epizod lényegét, — melyek a főtörténet természetével megegyeznek, származásukat mindig amattól kölcsönzik, annak interessejét, behatását s egész fényét nevelik, segítik. A Szaboles történetére Csokonai meghatározása egészen illik. Ennek következtében epizod, de jó epizod, olyan, a milyenre a költőnek sok okból szüksége van s melyet a kritika érdemileg méltat. Ilyen szempontból vizsgálva a Kióvi csata melléktörténeteit, úgy találjuk, hogy a főcselekvény helytelen s gátló epizódoktól ment s a melléktörténetek ennek egységét nem zavarják meg, mert a változatosság mellett ott a kellő kapcsolat s a lendületes folyamatosság.

A küzdelemben a magyarság is veszít, összetartásában gyöngül. E kívül Árpádra az éj lepleben a boszúéhező Uldár

újabb történet, mely biztos sikert ígér: hátha Árpád törekvése nem világos kifejezője a fensőbb akaratnak, hátha nem hivatott el népének Attila örökét megszerezni, hátha nem epikai hős?

A meggyöngült epikai eszmét ismét meg kell erősíteni, Árpád isteni küldetését újra fölemelni. Ezt teszi a költő a Réka történetében. Nevezetesen Álmos fia életét féltve, Ormuzdhoz eseng, ki megbiztatja: hős fiadért ne remegj, Árpád honi hazát alapítand a Duna mellett újra. Így Uldár újabb eselvetése sem sikerül; Árpád helyett a főpap esik áldozatul, kinek teteménél Árpád boszúfogadása jeléül nyilat egy forrás tiszta vizébe lövi s nyomán megjelenik Réka, Attila bűnös neje, kinek végzete — mint elbeszéli, — hogy legyen élőholtan e sírba temetve, míg támad egy Attila ivadék, ki Pannoniát újra a honnok földévé teszi:

... Légy e sírba temetve
Míg Árpád a késő évek után születendő
Hős forrásodhoz nem jó s átkozva nem áld meg.
Ekkor kelj ki sírodból...

Tehát nem kételkedhetünk többé Árpád isteni küldetésében. Ormuzd újabb tetszés nyilatkozatát teljesen indokolja az, hogy a bennünk olvasókban támadt kételyt eloszlatja. A Réka epizodot remekül köti egybe a költő a főcselekvénnyel, az által, hogy Árpádban és hőseiben új bizalmat, hitet s bátorságot támaszt, hogy hivatásuk isteni, hogy az egy igyaz ügy védelme csakugyan eljuttatja az új hazába.

S mégis mi történik?

Az újabb harez roszt jellel kezdődik. Lehel kezéből forgó szélvész kicsavarja a zászlót, a mint a jóstehetségű Tarkán Árpádnak megfejti:

Tán csak azért, hogy Előd magvát ártatlanul üzéd
Számkivetésre; mi hogyha igaz, vádlója ma méltán
Fog hidegült ajakokkal véres porba borúlni.

S csakugyan a mai harez a magyarság visszaszorításával végződik s Szabolcs hetyke, álnok vádlója elesik a jós Tarkánnal együtt. S hogy a vész teljes legyen, Ármány a holt Tarkán levágott fejébe szállva gyászos enyészetet jósol Árpádnak. Ám

Ormuzd választott hősenek pártjára kel, lelkét felemeli a földről: elébe tárja a múltat, Magyarország geographiáját s akkori népeit, Attila s a hunok történetét, a honfoglalást — Anonymus szerint, a napkör állatjegyeit, az égi hatalmakat, saját lakát, Csina-várt; a jövőt, vagyis Magyarország történetét Mátyásig (XIII. é.) néhai Benczédi Székely István modorában, nem felejtve ki pl. Imre koronás csecsemőjét, III. Lászlót sem.

Bakács szerint a Kióvi csata legszebb része Árpád égi útja. Egyéni szabadságát kinek-kinek épségben hagyva, ki kell mondanunk, hogy e felfogás teljesen hibás. Költőnk ismerte a csodásság fontos szerepét. Bizonyítja az, hogy eposza eszméjét szoros összefüggésbe állította a felsőbb hatalmak világával s a cselekvény menetében is teljes művészettel fordul a csodás elemhez akkor, a mikor az epikai eszme megkívánja. A csodásság forrásaira nem tekintve, lehetetlen észre nem venni, hogy a különböző mythologiai istenek szereplése mily művészi. Mitrasz képviseli a legáltalánosabb eszmét s fenséges nyugalma mellett nagyon is szembeeszkő a Perun folytonos meggyalázása. Úgy, hogy szinte természetes a sejtelem, hogy a Perun hőse és cultusa a sok gyarlóság következtében bukni fog, jóllehet közöttük még határvillongás sincs, mint a hogy Perun s Odin közt sincs, mert szépen kiegyeznek Oleg büntetésén. De a történet bonyolítgatásával szerepük szervesen egybefügg, sőt főleg Perun annyiszor telhetetlenkedik, hogy szinte zavart okoz. Mindez bizonyossága annak, hogy Debreczeni tehetségét művelte; tanulmányozta s megértette a világirodalom eposzait. Ezt bizonyítja Árpád égi útja is, mely Homer, Vergilius s a középkori romantikusokra emlékeztet, Tarkán beszélő fejével együtt. Árpád égi útja is indokánál fogva kitűnően illeszkedik bele a cselekmény menetébe. Meg kell tudnia immár Árpádnak magának is épen az istenségtől, hogy eszméje, küzdelme nem önös, de egyetemes; hogy célja tulajdonképen az isteni akarat kifejezése, ő annak hőse, ki hivatva van Mitrasz népének új hont adni. Mert eddig epikai hivatását csak *ember* szájából hallotta, de neki a felsőbb hatalom még meg nem nyilatkozott. Ennek következtében égi útja rá nézt égő vágy, benső lelki szükség, mint Aeneasra az alvilág látása. Maga vágyik látni, tudni jövőjét,

hivatását, annyi keserű bolyongás s kétségbeejtő hányatás után. Csakhogy a mit Aeneas lát és hall, rövid, jellemzetes, tiszta, tele a mythos csodás varázsával s egy nagy nemzetpolitikai eszme szükségszerűségének bizonyításával. Árpád égi útja hibás alkotás azért, mert zavaros, hosszadalmas, krónikaszerű, kelle-ténél józanabb. Összevegyíti a múltat a jövővel, az istenség rajzát a földrajzzal. Tagadhatatlan, hogy a részletekben sok szépség érvényesül, pl. a Mindentehető jellemzése vagy a Sors rajza, de ezek aligha szerves elemei az általa használt mythos-nak, inkább a keresztyén ember reflexiói. De nem szabad feled-nünk, hogy mily nehéz csodaságot alkalmazni, a mikor hagyó-mányos mythos nincs.

Árpád felébredve, álomlátását említi társainak. Lehelt elküldi, hogy Szabolesot keresse fel s hívja vissza. A csügge-dezőket új hév hatja át. Előd, Szaboles atyja, ki eddig fia elűzéséért, hiven ősmintájához, Achileushoz, tétlenül duzzogott, most engesztelődve harcba ereszkedik s elejti a többek között Terzánt is. Olegnek annyi a vesztesége, hogy szünetet kell kérnie a temetésre. Ezzel tehát elkezdődik az eposz befejező része, a mi azonban Szaboles nélkül meg nem történhetik, mert igaztalan vádra történt száműzetése. A főtörténet fejlődése a XV. énekben megáll, míg Szaboles visszakerül. Szabolesnak t. i. bolyongtában megjelen Hadúr s szól:

. Harcokat űző hős!
 Egykor az északi földön erős Odin keze közé
 Visszavonás játszám győző kardját Etelének.
 De a merész Oleg az ádáz kardot
 Egy szakadatlan füstölgő barlang üregén túl,
 Tiszta aranyból öntött oltáron csudarémek
 Őrzésére hagyám s oly átkot monda reám, hogy
 Akkor térjen az újra csatám bús fergegetegébe
 Vissza, mikor Perun koponyáját fogja ez oltár
 Nyerni, halandó kézből áldozatul s csak azon hős
 Karja vihesse ki azt onnan, kinek égi erővel,
 Teljes lelke haragjától nem félni hatalmas
 Lesz Perunnak . . . Menj diadalmas magva Elődnek
 Váltsd ki az Attila kardját s tégy nagyokat vele, mint nagy.

Nem említve az epizod további fejleményét, Szaboles s az őt kereső Lehel kalandjait, melyek a kor ízlésének szálaival

szövődnek, Szaboles visszatér s Attila kardjával sokakat levág, Perun és Vikhør istenségek oszlopát újra ledönti, a kardot átadja Árpádnak s aztán: fecerunt magnum áldomás. Ha igazán meggondoljuk Attila kardjának a szerepét, aligha találkozik felfogásunk a Váczyéval, a ki Szász Károlylyal úgy vélekedik, hogy Debreczeni tárgyát Etele kardjának esodás erejéről alkotott eredeti felfogásával is törekedett valódi eposzi magaslatra emelni. Hogy mikép emeli a költő tárgyát sikeresen valódi eposzi magaslatra, a conceptióban láttuk. S hogy a cselekvény folyamában adott támasztékokat szaporítsa, teljesen felesleges, mert Árpád s a magyarság felsőbb hivatása tisztán, világosan áll előttünk. Ilyen törekvése a költőnek nem volt, mert nem volt rá szüksége. Hisz sehol az eposz egész folyamában e helyen kívül nincs említés Attila kardjáról, nincs róla semmi mythos, esodáserejéről nem tud senki semmit, sőt Szaboles sem izzad érte, noha Hadur maga hívta föl. Már pedig lehetetlen, hogy az a tudatos gond, melylyel Debreczeni cselekvényét kezeli, szorosabb *contactus*ba ne hozta volna a conceptióval.

De nincs is ennek a kardnak oly esodás ereje. Mert nem egyéb az a kard s az érte kifejlődő epizod, mint a Szaboles megsértett, számkivetett lelkének a töprengése. Az a kard csupán a Szaboles vitézsége, félelmetes ereje. A kard elrejtése tulajdonkép a Szaboles számkivetése, ki most már tépelődik jövőjén. Igaz lelke sok mindent lázasan elképzelt s mikor Lehel-lel találkozik, tudva, hogy a rá kimondott ítélet törvényes, kiengesztelődik. Emlékezve Árpádnak régen adott esküjére s levante voltára, megtalálja Attila kardját. Azaz visszatér lelkébe a régi hős; belátja, hogy bolyongása bajnokhoz nem való. Viszi nagy erejét s félelmetes bátorságát Árpád s magyarjai segítségére, hol őt nagyon várják. De Attila kardjára nem gondol senki. S miután hűségét vitézül megbizonyította, szól Árpádhoz: E nap ünnepi pompával örökül emlémben s képed szivemben; a te örömöd az én örömöm; fájdalmaid az én keblemet marcangolják; könnyüid az én arczomon fognak égni s haragod tárgyát haragom mennyköve kínozandja. De Attila kardjáról semmi szó kifejezetten. Attila kardja nem Árpádot segíti, de Szaboles háborgó lelkét csendesíté el. Ugy, hogy

Váczy s irodalomtört. könyveink tanítása Attila kardját illetőleg meg nem állhat.

Igy kerül vissza Szaboles s vesz részt a cselekvény megoldásában. Osed, Terzán halottak, következik a gonosz Uldár. Oleg teljesen leveretik s a magyarok győzelmét a kunok egy részének csatlakozása emeli. Olegnek nem marad egyebe nyomorú életénél, épen, mint Zalánnak. Életben marad, hogy Odin is, kit szintén megsértett, kitöltse rajta haragját. De bukása erkölcsileg teljes. A magyarság pedig s főként Árpád, kinek személyéhez fűződik minden epikai érdek, mert népe által egyedül ő a hordozója az egyetemes eszmének, a próbatételt fényesen megállotta: bizton meh et új hona felé, Attila örökét elnyeri, a jóslat egészen betelik.

Ez a befejezés azonban vontatott. Perun Olegnek két ízben is megjelenik, a magyarság két ízben is visszaveretik s a csodásságra is egészen új elemek keverednek, az emberáldozat, a mire szükség nincs, a költemény menetében indoka nem található. S így a kiváló tehetséggel megalkotott epikai eszme folytonos szigorú egységgel magasra emelt folyama a XIII. ének-től, Árpád égi útjától kezdve nem elég határozott, lendületes. Mintha a költő feledte volna Horatius szabályát: *semper ad eventum festinat*. A határozott kifejlődést akadályozza Árpád égi útjának terjengőssége, Szaboles epizodja, mely szép, tele a romantika bájával, de a mely itt a kifejlődés folyamában kissé hosszadalmas s a szoros egység mellett is késői s akadályozza Perun ismételt közbelépése. De a cselekvény egységes a fejlődésben, egységes a befejezésben. A főhős Árpád, ki hívatásának megfelelően tetteg vezér, középpont s annak kivételével, hogy Uldár nem kezétől esik el, az epikai eszme diadala teljes befejezett, jöllehet a XV. s a XVI. ének s így maga az egész eposz töredék, befejezetlen, kidolgozatlan. De meg van a hiányzó rész vázlatban prózában. Ezért az igazság megállapításánál az irodalom kénytelen a költeményt mint egészét számba venni, annál inkább, mert e vázlat elég érett és részletes.

A cselekvény menetét, fejlődését alig zavarja meg a költő subiectivizmusa. A bevezetés — mint gróf Mikó megjegyzi — költőnknek nem tetszett; tán azért, mert Zalán hatása nagyon

is szembetűnő. Emlékeztet arra hangulata s az eszme közössége: a mulandóság eleven érzete. De azért e gyönyörű elegia kigondolása és kidolgozása az eredetiség minden kívánalmának megfelel. A költő az örök égi dicsőséget hívja segítségül, hogy a honni — magyar — hősök dicsőségét zenghesse s így az invocatiót s a propositiót sorban felelseréli, a mi általában szokatlan, de nem helytelen. A költő hangulata az egész eposzban tárgyszerű, tárgyához átsimuló. Hozzásimul a tárgyhoz a többi néhány szóból álló subjectiv felkiáltás is, melyekben a költő szerénykedve rendszerint lantja merészségét, a mulandóságot emlegeti.

Kerestük tehát, hogy miképen épül, fejlődik az eposz cselekvénye.

Eredmény az, hogy az eposz kigondolása, conceptiója a krónika szárazsága ellenére, de annak szellemében teljesen sikerült s a jól megindított alapon a cselekvény, az epikai eszme egész folyama egységes, egy személyhez fűződik s ennek következtében jól elrendezett. A csodásság alkalmazása is általan sikerült s szoros összefüggésben áll magával a cselekvénnyel. Epizodjai hosszadalmasságuk mellett is szépen folynak ki a főtörténetből s térnek vissza. A mi a fejlődésben a lendületességet elnyomja vagy felaprózza, vagy a mythos soványságából vagy a költemény töredékes voltából származik. Az előadás nyugodt; csak néha felejtkezik meg mesemondóként.

Ugy, hogy a Kióvi csata testvérei közül *Árpádot* s a *Székelyek Erdélybent* messze felülmulja. Mögötte marad *Zalán* is, habár ennek nyelvével, meleg költőiségével nem is versenyezhet. De a Kióvi csata így is értékes terméke irodalmunknak.

S az összehasonlításnál nem szabad felednünk, hogy *Árpád* s a *Székelyek Erdélyben* íróik pályájának legmagasabb fokát jelzik s hogy az irodalomtörténet *Zalán* futását, mit *Vörösmarty* szinte ugyanannyi évvel írt, országos hatása ellenére is inkább a kísérletek közé sorozza, melyek a költői tehetség fejlődését s nem fénykorát jellemzik, míg a *Kióvi csata* csak tört oszlopa szerzője szerencsétlen életének, megható emléke, hirdetője egy rokonszenves költői pályának, a *Debreczeni* nagy tehetségének, örök dicsőségének.

KRISTÓF GYÖRGY.

IRODALMI SZEMLE.

A magyar nemzeti múzeum múltja és jelene.

Alapításának századik évfordulója alkalmából írták a magyar nemzeti múzeum tisztviselői. Budapesten, 1902. Hornyánszky Viktor könyvnyomdája. 4-edrét, XL. és 384. l.

Még emlékezetünkben él a nagyszabású ünnep, melyet a Magyar Nemzeti Múzeum múlt év november 26-án száz éves fönnállása emlékének szentelt. Komoly és méltóságteljes volt az ünnep lefolyása, méltó ahhoz a nagy nemzeti eszméhez, melyet ez elsőrangú közművelődési intézményünk képvisel. A nemzet szíve dobant meg azon, mert újra ébredését s száz év nehéz küzdelmét idézte fel emlékébe. Öröm, kétség, aggodalom, reménység az, a mit egy ilyen ünnep lelkiünkben felidéz. E változatos érzelmi hangulat pedig annak a változatos történetnek képe, melyet ama száz esztendő legnemzetibb intézményünk átélt.

Ilyen érzelmek között forgatom a nemzeti múzeum múltját és jelenét előnkbe táró díszes mű lapjait. Öröm hatja át lelkünket, visszagondolva a hazafias lelkesedés ama legnemesebb megnyilatkozására, melynek nyomában egy nemzet szívéből gyökerező kulturális intézmény éled s melynek következtében most száz év után a multak emlékének oly gazdag tárházát szemlélhetjük. De egyszersmind kétség és aggodalom lép meg, ha arra gondolunk, hogy vajjon képesek leszünk-e eme legnemzetibb intézményünket *az ősök szellemében s a változott idők kívánalmaihoz képest* fejleszteni?

Mi nem vagyunk abban a szerencsés helyzetben, hogy felássuk a régi classicus világ beszélő emlékeit s gyűjteményeinket ez által s e részben a művelt világ előtt nélkülözhetetlenné tegyük. Schliemannjok csak olyan nagy és fejlődöttebb culturállamoknak születhetik, mint a minő a német nemzet. Mi egyelőre ily vezető posztóra muzeális törekvéseinkben nem számíthatunk, de talán nincs is rá szükségünk.

A mi muzeális törekvéseinknek helyes irányát gr. Széchenyi Ferencz szabta meg, midőn „*magyar érdek*” könyveit gyűjtögetni kezdette, hogy azokat „*örök tulajdonul*” nemzetének ajándékozza.

És most talán már nem is annyira Széchényi Ferenczekre és Mikó Imrékre van szüksége múzeumainknak, de annál inkább szükség van az egész magyar közönség érdeklődésére és támogatására. Meg kellene értetni mind az egész magyar közönséggel, mire kultuszminiszterünk figyelmeztetett: „hogy kultura és nemzeti érzés, a jövőben való hit és fajszeretet sehonnán se intenek felénk annyi melegséggel, annyi közvetlenséggel, annyi szeretettel, mint a nemzeti muzeum ormairól.“ Nemzeti törekvéseinknek, kulturális ambícióinknak nem lehet biztosabb és helyesebb útja, mint múzeális intézményeink kiépítése. És a mily szép feladat várakozik reánk e téren, épen olyan széles a mező, melyen munkálkodnunk kell. Hiszen alig van föld, mely a múltak oly sok emlékét rejtegetné magában, mint hazánk földje: a népek vándorlásának e keresztútja; kelet és nyugat érintkezésének eme színtere. Alig van nép, melynek oly változatos és tanulságos lenne története, mint nemzetünké, mely mint keleti faj, a nyugati népek sorában hazát lelt s államot alkotott s századokon keresztül kulturális missiót teljesített, megvédelmezve nyugat kulturáját a keleti népek invasiójával szemben. Tehát szép történelmi múlttal dicsekedhetünk, mely alkalmas a nemzeti öntudat ébresztésére s tiszteletreméltó világtörténelmi vonatkozásaiban. Lehet-e ennél fogva szebb és nagyobb múzeális törekvésünk, mint hazánk és multunk eme történelmi, nemzeti emlékeit, kincseit egybegyűjtve látni, hogy szemünk előtt legyen magunknak tanulságú és lelkesítő, hogy be tudjuk magunkat mutatni történelmi multunkban, ha idegenek meglátogatnak. Ha mindezekhez hozzávesszük, hogy hazánk gazdag természeti kincsekben is, állat-, növény- és ásványországában egyaránt, ha hozzávesszük, hogy változatos és érdekes néprajzi életnyilvánulásaiban: előttiünk áll az a széles működési tér, melyen nemzeti irányú múzeális céljainkat szorgálnunk kell.

Az út iránya tehát a száz év előtt kiszabott út, de a keskeny gyalogösvény azóta széles országúttá változott át. A régi keretek kibővültek, sőt a nemzeti múzeum áttörte azokat a határokat, melyeket régen magának kiszabott és száz éves fejlődése folyamán a természetes fejlődés törvénye szerint rajokat bocsát ki, melyek a modern haladottabb viszonyokban nyervén életet, annak megfelelően, önállóan, szabadon és szélesebb alapokon fejlődnek. Az Országos Technológiai Iparmúzeum, az Országos Iparművészeti Múzeum és az alakulóban levő Szépművészeti Múzeum mind csak múzeális feladataink nagyobb szükségleteinek bizonyítékai.

A Széchényi Ferenc által elültetett kicsiny mustármag tehát ma már terebélyes fává nőtt s új, erős hajtásokat hozott. Ez a terebélyessé vált fa, ama széttört keretek szabják meg leghatározottabban a nagy alapító utódainak munkakörét és azt, hogy múzeális intézményeink kiépítése körül mindannyiokra feladat vár.

Kinek-kinek meg kell tenni ez iránt való kötelességét abban a munkakörben, a melyben él, mert mindenkinek alkalma nyílik rá, elkezdve attól a földművestől, ki az eke vasával emeli ki a haza földjének történeti emlékeit.

De hogy ez így legyen, előbb egészséges muzeális érzéket kell fejleszteni, eme nemzeti intézményeink iránt érdeklődő hatalmas közszellemet kell teremteni. És eme munkában első sorban vidéki muzeumainkra vár nagy feladat. Nagyobb központi muzeumaink: így első sorban a Nemzeti Múzeum és Erdélyi Múzeum inkább az irányító, vezető szerepre hivatvák; arra, hogy gyűjteményeik gyarapítása mellett szakszerű rendezése, feldolgozása és e tudományos működéshez szükséges succrescentia nevelése által haszanak.

Muzeális intézményeink jövő fejlődésének csakis ez lehet természetes menete. De a fejlődés e menetét nem lehet eléggé siettetni, mert nemzeti multunk emlékei mindinkább fogynak, pusztulnak. És épen ez az, mit nem tud megakadályozni semmiféle központi adminisztráció, vagy intézkedés, de megtudja akadályozni s muzeális czéljainkat, feladatainkat a fentebb jelzett irányban megoldáshoz vezetheti egy történelmi emlékeink iránt érdeklődő, egészséges közszellem. Vidéki muzeumaink eme közszellem fölébresztésére irányuló munkájában ninesenek magukra hagyva. Az állam gondoskodásának, a néhány évvel ezelőtt megalakított „Országos Múzeum- és Könyvtárbizottság” munkájának hatása már is érezhető,¹ de irodalmi téren e nagyfontosságú közművelődési kérdésünk sokkal kevesebb figyelemben részesül, mintsem megérdemlené. Az idő meghozza bizonyára a nagyobb érdeklődést, de ezt magunknak is siettetnünk kell.

A magyar nemzeti muzeum multjáról és jelenéről a muzeum tisztviselői által írt kötet pedig szélesebb körben is figyelmet érdemelne, hiszen legnemzetibb közművelődési intézményünk száz éves multját szemléljük benne; azét az intézményét, melynek emlékéhez annyi hazafiúi lelkesedés, az ősök fellángoló buzgalmának annyi nemes, követendő példája fűződik. Ime bemutatjuk a művet rövid ismertetésben.

*

A mű első, bevezető részében *Szalay* Imre a muzeum alapításának és fejlődésének történeti képét állítja előnkbe, egész a mai napig.

Előnkbe tűnik a nagynevű alapító, gróf Széchényi Ferencz nemes alakja, ki már előre tervszerűen készítgeti, gyarapítja nem-

¹ Ld. a bizottság 1901—1902-ik évről szóló jelentése rövid ismertetését e füzet 174. lapján.

zetének szánt nagybecsű ajándékát; míg a XIX. század hajnalán 1802. nov. 25-én kelt alapító levelében „magyar érdekű“ könyvtárát s ezzel együtt érem gyűjteményét „drága hazájának“ ajánlja fel „örök tulajdonúl.“ „Ez volt a Magyar Nemzeti Múzeum alapkövének letétele,“ írja Szalay. De még addig, míg az országgyűlés az 1807. XXIV. t.-czikkben az alapítónak kifejezett hálája érzetében is a Széchényi-gyűjteménynek Nemzeti Múzeummá fejlesztését mondja ki, sok viszontagságon ment keresztül a „Bibliotheca Széchényiana.“ Az 1805-ik évi francia háborúk miatt már biztosabb helyre, Temesvárra kellett szállítani a gyűjtemény értékesebb részét s az elhagyott első hajlék, a pálosok kolostora, egy év múlva már csak az alapító erélyesebb közbenjárására s Ő Felsége intézkedésével fogadta be a visszahozott gyűjteményt.

A nemzet megértette az alapító nemes intenióját, megérezte az idők jelét s az 1807. évi törvényhozás a hadiköltség minden forintja után egy garast vet ki a felállítandó múzeum költségére. Az 1808 VIII. t.-cz. pedig már a Nemzeti Múzeum létesítését mondja ki. Ez időtől kezdve magánosok, megyei és városi hatóságok versenyre kelnek egymással, hogy a múzeum intézményében felismert nemzeti eszmét támogassák, adományaikkal erősítsék. Most már a nemzet áll őrt a nemzetivé vált intézmény mellett s az alapító gróf 50,000 forint értékű érem-gyűjteménye odaajándékozása által 1810-ben a közfigyelmet méginkább a múzeumra irányította. Csakis ily lelkes támogatás mellett érthető, hogy az intézetet az 1811-iki pénzürték devalvatiója sem rendítette meg.

A gyűjtemények azonban megfelelő hely hiányában nem lehetnek élő és elevenítő szervezetek. A Magyar Nemzeti Múzeumnak is sokaig kellett érezni e szomorú igazságot és mennél inkább gyarapodott a gyűjtemény, annál inkább érezte. A múzeum építésének kérdése már korán foglalkoztatta a múzeum ügyeit vezető férfiakat, de az építéshez csak 1837-ben kezdhettek hozzá s csak 10 év múlva készült el nemzeti múzeumunk, a mikor végre megkezdheték a beköltözködést a nagyszerű palotába, melynek akkor nem volt párja a monarchiában.

De már ezóta több mint egy félszázad múlt el. Ez igen nagy idő egy intézet életében. Egy olyan nagy intézmény pedig, mint Nemzeti Múzeumunk, mely a nemzet egyetemétől nyeri éltető erejét, ennek az éltető erőnek arányában fejlődik. A régi keretek szétörttek s bár azóta újabb más országos múzeum-paloták is emelkedtek, az ősök lelkesedése és buzgalma által emelt nagyszerű palota kicsinynyé vált a gyűjtemények befogadására. Ennek a nagygyá lett legnemzetibb intézményünknek fejlődésmenetét mutatja be Szalay sorról-sorra történelmi adatok megvilágításában.

Ez összefoglaló történeti rész után az egyes táruk külön leírása következik. És pedig először a *Széchényi országos könyvtár* bemu-

tatása. E fejezet keretében legelőbb „a könyvtár múltja és jelene“ leírását vesszük dr. *Fejérpataki* Lászlótól. Sok érdekes adatot kapunk itt a Nemzeti Múzeum könyvtára fejlődésére, melyből képet nyerhetünk a könyvtár gyarapodásáról és gazdagságáról. Ez adatok közül néhányat regisztrálunk. Az alapító gróf Széchenyi Ferencz ajándéka 1802-ben kitett mintegy 15,000 nyomtatott könyvet és 2000 kéziratot.

Száz év múlva, illetve az 1900 év folyamán végrehajtott revizio alkalmával a könyvtár nyomtatványi osztályának állománya 357,687 darab volt. Ebből incunabulum (1500-ig nyomtatott könyv) 1100 kötet. Legrégibb nyomtatott mű Cicero „De oratore“ könyvének 1465-iki kiadása. A legrégibb magyar nyomtatvány az 1473-ban kiadott budai krónika.

A kézirattár anyaga kerek számmal 15,000 kötet kézirát és sok ezerre menő irodalmi levél. Van a kézirattárban négyszáznál több codex; köztök *tizenegy* Korvin-kodex.

A Múzeum leggazdagabb osztálya a Széchenyi országos könyvtár, mely 29 alkalmazottat foglalkoztat.

A könyvtár egyes osztályainak és külön gyűjteményeinek leírását külön fejezetekben kapjuk és pedig: „a nyomtatványok osztályá“-ról *Kollányi* Ferencz ír, „a régi magyar könyvtár“-ról *Varjú* Elemér. „Középkori kéziratok“ czímen dr. *Sebestyén* Gyulától, „újkori kéziratok“, czímen pedig dr. *Esztegár* Lászlótól veszünk közleményeket. Ezeket „a hírlap-könyvtár“ leírása követi id. *Szinyei* Józseftől s „a levéltár“-ról szóló közlemény dr. *Schönherr* Gyulától. Végül „a czímeres nemes-levelek“ bemutatását dr. *Aldásy* Antal adja.

A N. Múzeum második osztálya az *érem- és régiségtár*. Ez osztály fejlődésének történeti bemutatását *Hampel* József tollából vesszük „az érem- és régiségtár története“ czímmel. Az érem- és régiségtár osztálya önállóan 1814-ben lett szervezve s azóta az idővel együtt lépést tartva gyarapodott. A törvényhozás fokozatos gondoskodása mellett egyes táruk gyarapítása is mindinkább lehetővé vált s a szakszerű lajstromok publicitójára is mód és alkalom nyílt. Ásatásokra újabban évi 1600 koronát kap az osztály. Ez általános történeti rész után az érem- és régiségtár emlékeinek csoportonként való bemutatása következik. Az „őskori emlékek“-ről dr. *Éber* László ír, az „egyiptomi emlékek“-ről dr. *Mahler* Ede. Az „antik emlékek“-et, „a régibb középkor emlékei“-t, „a hazai élet közép- és újkori emlékei“-t ismét *Hampel* József tollából vesszük; „hazai szobrászatunk emlékei“-t pedig dr. *Éber* László mutatja be, a „hadtörténelmi gyűjtemény leírását *Nagy* Géza adja.

Áttérve az *éremtár* bemutatására, legelőbb vesszük az „antik érmek, osztrák pénzek és az emlékérmek“ leírását *Gohl* Ödöntől, mit dr. *Réthy* László közleménye követ a „közép- és újkori pénzek“ czímen.

A harmadik tárról, a képtárról dr. Éber László ír „a muzeumi képtár múltja és jelene“ czímmel, melyben író bemutatva a képtár történeti fejlődését, egyes képek reproducálásával és leírásával élénkíti bemutatását. E tár nemsokára törzsétől elszakadva a Szépművészeti Muzeumba kezdi meg történetének második korszakát.

Az állattár bemutatását is történeti rész előzi meg, mit dr. Horváth Géza írt meg „az állattár története“ czímmel. Azután az egyes osztályok leírása során az „emlősök“-ről Mchely Lajos, „madarak“ czímen dr. Madarász Gyula, a „csúszómászok és kétéltűek“-ről, a „halak“-ról ismét Mchely Lajos ad leírást. A „puhatestűek“-ről dr. Daday Jenő. A „rovarok“ czímen az egyes rovarrendek bemutatása során ismét dr. Horváth Géza, Mocsary Sándor, Csiki Ernő, dr. Kertész Kálmán és Kuthy Dezső neveivel találkozunk. A „százlábúak és pókfélék“-ről ír még Csiki Ernő, a „rákfélék és alsóbbrendű állatok“-ról pedig dr. Daday Jenő.

A növénytár gyűjteményeinek bemutatása előtt dr. Filarszky Nándor „a növénytani osztály története és jelen állapota“ leírását adja. Azután ugyancsak ő ír „az osztály herbariumai és szemléltető gyűjteményei“ czímen is, mit a növénytani osztály könyvtára“ bemutatása követ dr. Bernátsky Jenőtől.

„Az ásvány-öslénytár történeté“-t Dr. Krenner József írta meg. Ugyancsak ő mutatja be az „ásványtár“ I-ső részét; a II. részt dr. Franzenau Ágoston, a III-ikat pedig dr. Zimányi Károly. Az „öslénytár“ leírását újból dr. Krenner J. és dr. Franzenau Á. tolalából vesszük.

Végül a néprajzi osztály sorakozik. Ez osztály történetét dr. Jankó János írta meg. Ezt követi „a magyarországi gyűjtemény“ leírása dr. Bátky Zsigmondtól, „a rokon népek gyűjteménye“ ismét Jankótól, végül „a nemzetközi gyűjtemény“ és az „embertani gyűjtemény“ dr. Semayer Vilibáldtól.

Az egész mű gazdagon van illusztrálva az egyes osztályok gyűjteményeinek anyagáról s azok felállításáról vett képekkel; úgyszintén az intézet nagyobb alapítóinak, történetével összeforrt nevezetesebb férfiainak arcképeivel: ezek között legelől pedig a nagy alapítóinak, gróf Széchényi Ferencnek színyomomású képével.

Dr. Szádeczky Béla.

A filozofia története.

Az emberi gondolkodás története, összeállította dr. Pekár Károly és dr. semsei Semsey Andornak ajánlotta. Budapest, 468 o.

Filozofiai irodalmunk az újabb időben nem törekszik egyébre, mint kizárólagos magyarázatra. Böhm Károly hatalmas művének „Az ember és világa“ megjelenése óta nem tudunk munkát felmutatni, mely az önálló, új utat törő gondolkozásnak gyümölcse,

Böhm önálló vizsgálódásainak eredményei az emberi ismeret alanyi értékéről sem teljesekek, a dialektika és a szelleméletének új megvilágítása után még adósunk maradt az erkölestan mezejének áttörésével. De ha az önálló kutatásnak csak szórványos jelenségeiről beszélhetünk, annál öröndetesebb lendületre mutathatunk a filozofiai munkásság magyar kommentálásában és értékesítésében. Az államtudományi társulat ifjú gárdája főleg a szociológia, jogböleselet és Spencer tanítételeinek ismertetésében fárad, az akadémia megajándékoz az esztetika történetével, az újonnan alakult filozofiai társaság bizonyára azok nyomdokába fog lépni, a kik régebben olyan kitaratóan terjesztették a pozitívizmus tanításait s Alexander Bernát böleselettörténeti irányának is akadnak újabban követői.

Szorgalmas munkásnak bizonyúl a filozofia historikusai között Pekár Károly dr., kinek pozitív esztetikája, ha nem is kecsesgettet azzal a reménnyel, hogy szerzője Böhm Károly mellett önálló filozofusunkká fejlődik, de mindenesetre indokoltá tette azon várakozásunkat, hogy a böleselet kérdéseinek magyarázói és történetírói között méltó helyet fog elfoglalni. Pekár szorgalmas, munkás ember, ki tartós erővel és kedvvel dolgozik, úgy, hogy bizalmunkra tökéletesen érdemes. Újabb munkája tanúlságot szolgáltat annak is, a ki megelégszik annyival, hogy filozofiai irodalmunkat figyelemmel kíséri. Pekárt helyes ösztön vezette, mikor egy rövid kézikönyvben összefoglalta a filozofiai történetét. Irodalmunk oly nemű kézikönyvvel, mely biztosan és hűségesen elvezet bennünket a filozofiai munkálkodás rengeteg birodalmában, alig rendelkezik. A mink van, leginkább megbizhatatlan fordítás és az újabb böleseleti termelésre nem terjeszkedik ki. Pekár szem előtt tartotta Lewest, azonban csak felfogását követte s iparkodott a filozofia történetének a legmodernebb időkig minden nevezetesebb tanúlságát felsorolni. Iránya pozitív lévén, a lehető legnagyobb tárgyilagosságra törekedett és ezért legtöbbször magát a filozofust beszélteti. Néhol, igaz, a bölesekédeket Pekár gondolatvilágán keresztül kapjuk, de ily nemű alanyiságtól lehetetlen tartózkodnia annak, a kit a szűk keret nagy mértékű összevonásra és tömörségre kényszerít. A rövidség, ha a stílus nehézkességével és darabosságával párosúl, természetes homályt borít el ott, a hol a szerzőnek világosságra és egyszerűségegre kellene törekednie, a mire ígérete is kényszerítené. Ámde ezek a fogyatkozások nem billentik le érdemeit az igazságos mérlegen. Nem szabad felednünk, hogy ő nem a filozofia pragmatikus és kritikai történetére, a szellem mozgalmainak belső összefüggésére törekedett. Célja egyedül az emberi gondolkozás eredményeinek pozitív egybeállítására volt, mely megbizható kalauza legyen a művelt közönségnek és a böleseleti kar hallgatóinak.

És Pekár Károly ezt a célját el is érte, ígéreteit becsületesen beváltotta, művében a filozofiai termelés minden főeredményét meg-

találjuk. Világosan csoportosítja az irányokat, elveket és inkább kevesebbet mond, hogy túl ne terhelje kivonatait és az arányosság ellen ne vétsen. Néha természetesen keveseljük (Kant, kriticismus), a miről beszámol, de általában azzal a tudattal teszszük le könyvét, hogy világos és tökéletesen megbízható rajzot kaptunk az emberi erő befutott területéről. Apró hibák és elnézések akadnak ugyan, de alapjában gondos és alapos minden adata, úgy, hogy feltétlen bizalmat érdemel. Mint minden egészben, úgy ebben a munkában is vannak részletek, melyek értékükben egymás rovására különböznek. A legtökéletesebb alkotás méhében egy időben születnek meg a fogyatkozások és erények. Lehetetlen olyan összhangot teremteni, melyben a gyarlóságok a kiválóságok tömegében nyomtalanul eltűnnek. Pekár könyvének olvasója hamar tisztába⁶ jöhet, hogy melyik a leggyengébb és a legjobb fejezete? A budhizmus bölcselétről szóló részt kifogásolnunk kell, tekintve azt, hogy mióta a Buddha vallás tanításait nyilvánosságra hozták, megváltozott az indus bölcselétről való hagyományos feltevés. Az is szembeötlő, hogy Pekár főfigyelmét és gondoskodását a pozitívizmus megvilágosítására fordította. Ezért a gyengeségeért nagyon könnyen megboesátunk, mert legmodernebb idők dús bölcséleti területének alapos és áttekinthető rajzát mindeztől megkülönböztük. Pekár mindenre kiterjeszkedik. Az olvasó kevés fáradtsággal mindent megtud, a mi kora gondolatvilágából kiömlött. Nemesak az önálló filozofia irányzataira terjeszkedik ki, hanem időt szakít arra is, hogy a speciális tudományok bölcséleti vívódásait is vázolja. A ki hallotta Taine, Renan, Dumas, Flammarión, Carlyle, Stuart Mill, Darwin, Max Müller, Spencer, Lotze, Fechner, Wundt, Humboldt, Ritter, Carrara, Lombroso, Lassalle, Marx, Bellamy, Eötvös, Ruskin nevét, megtudhatja Pekár művéből röviden, hogy az emberi ész verejtékes munkájában e nevek micsoda fogalmakhoz tapadnak. Ha talán érezzük is olykor, hogy a mi meghuzódó csendes tudományunk neveinek sovány elismerés és figyelem jutott és a sokszor primitív, legtöbbször verejtékes küzdelemre mutató mondatok az egybefüggő fejlődési menetnek világos képe helyett gyakran csak száraz felsorolásokat tüntetnek fel, mégis azzal a nyugodt tudattal teszszük le olvasmányunkat, hogy ez komoly, szorgalmas munkálkodásnak elismerést érdemlő, megszolgált eredménye. Törhetlen szorgalomra és alapos tanúltságra mutatnak a mű végére helyezett repertorium és tárgymutató is. Tehát rokonszenyünket kell kifejeznie a munkásnak, a ki a sikert nem is képzelheti el más alakban, mint a munkájával kiérdemelt rokonszenyben.

Krenner Miklós.

A zsadányi és törökszentmiklósi Almásy grófok.

Kiadja *gróf Almásy Dénes*, Kétegyháza, 1903. 4-edr. 147 l.

E művet, mely mindössze 100 példányban nyomatott, a kiadó Almásy Dénes gróf egy példányban megküldte az Erdélyi Múzeum könyvtárának is. Nemcsak ritkaságánál fogva s azért, hogy könyvpiaçzra nem került, de díszes kiállítása s tartalmi értékes és érdekes voltánál fogva is megérdemli a munka, hogy e helyt megemlékezzünk róla.

Összeállítója Böhm Miklós uradalmi titkár volt, ki e munkát Kandra Kabos levéltári adatainak felhasználásával végezte. Ezenkívül a munka 9-ik lapján elő vannak sorolva a többi felhasznált főbb forrásművek is.

Nem száraz geneologiai adatok elősorolása a mű, de nem is monograficus, historiai feldolgozás, hanem mindkettő együttvéve: család históriai adatokkal, eseményekkel, levél-közleményekkel élénkített geneologiai összeállítás, vagy mint a kiadó gróf írja: *családjának szerény történet-könyve* s „bár egyik utolsó patriarchalis család hagyományos és több századra terjedő-összetartozásának példátlan adatait foglalja is magában, korántsem az Almásy névvel való híralgás könyve“. Nem tárgyalja a mű a nagy Almásy-hadat végig-hosszig, de a mennyire lehetséges, az oldalágak jelesbjeit is méltatja.

A mű első fejezete az Almásy nemzetség őseit tárgyalja, elkezdve hazánk történetének ama daliás korszakától, midőn a nemzetségbeli Öszény (Eszény) Szent László táborában Ákos vezér kunjai ellen szerencsésen és férfiasan küzd, folytatva odáig, midőn az *I. János*-sal kibontakozik az Almásy-család a múltak homályából.

I. János szereplése az 1677—1716-ig terjedő időre esik, mely idő alatt sűrűn forgolódik különféle közügyekben, szolgálva hazáját és királyát. I. János volt a nemesi levél kieszközölője is, melyet Bécsben 1677. aug. 11-én állítottak ki. E nemesi oklevél, mely alakilag is sokban eltér a közönségesen kiállítani szokott armalisoktól, nagyon kiemeli János tudományos képzettségét.

I. Jánost a sorrendben II. János s a többi generatio követi, tizenkét új fejezetben tárgyalva. Azután *II. Ignác* következik, kinél nagyobb tevékenységű férfiút az Almásyak története nem tud felmutatni. Előbb, 1773-tól mint jászkun-nádori alkaptány s atyja visszalépése után, 1779-től mint főkapitány tűntette ki magát. A jászkerület újjászervezésével áldásos munkát végzett. 1779-ben már királyi tanácsos is lett, majd a hét személyes tábla bírója, udvari tanácsos; az 1790—91. országgyűlésen pedig már mint Heves vármegye egyik követe tűnik ki. Majd a francziák elleni nemesi fölkelés szervezésében vitézkedik s erényeinek elismerésül 1802-ben a Szent István rend lovagkeresztjét kapja. Még több kitüntetés

Is érte, mignem 1815. aug. 11-én Párisban kelt oklevéllel Ferencz király őt és ivadékait grófi rangra emelte.

1822-től kezdve kanczellári méltóságot visel, mely állásától 1826-ban vált meg s 1829-ben végkép visszavonult a közügyektől. Ritka magas életkort ért, 1840-ben, 89 éves korában halt meg.

Igy követi egymást a többi Almásy-sarj érdekes historiai feljegyzések kíséretében még öt fejezeten keresztül.

A család történet-könyve után „jegyzet” fejezet alatt kapjuk az egyes Almásy ágakra vonatkozó oklevelek, történeti feljegyzések szoros időrendi registрум-szerű összeállítását.

A mű végéhez pedig függelékül csatolva van az Almásy grófok leszármazási táblája; a család nemesi és grófi címere gyönyörű színyomatban; a nemesi és grófi diploma facsimiléje, úgyszintén a grófi diploma nagy pecsétjének piros pecsétviasz-szín utánzata.

Végül a könyv kiválóan díszes külső kiállítása is említést érdemel.

A könyv címlapját közvetlenül megelőző oldalon gr. Almásy Kálmán (a kiadó atyja) arcképe látható, míg az így kinyitott könyv másik jobb lapján a díszes címlap tűnik ki. A cím sötétkék és piros nyomású betűi teljes összhangba olvadnak a lap alsó felét díszítő, ugyanolyan alapszínű grófi címerrel, mely alatt a szokásnak megfelelőleg nem a kiadó cég neve, hanem ez a nyomás áll: Kétegyháza 1903. (A kiadó „Franklin-Társulat” ugyan e levél első oldalának megfelelő helyére került.)

A könyv díszítő részei közül megemlítendő még az előszó kezdő lapján és a szöveg kezdőlap felső részén látható aranyszegélyű és sötétkék szín kivitelű címerdísz-szalag, s ugyancsak a szöveg első lapját díszítő ugyanolyan színekből festett iniciálé.

A könyv kötése is az egész kiállításnak megfelelően díszes. A könyv sarkát s folytatólagosan a táblák egyharmadát fekete bőrkötés borítja, mit egy aranyfonal-szerű vonás után a többi kétharmadrészben eleven kék selyemtábla boríték egészít ki. Ezt a középiütt hosszában húzódó habos selyem-szalag láthatólag három mezőre osztja.

A könyvtábla bőrszalag-mező felső részét az arany nyomású „Az Almásy grófok” cím díszíti; legalul: „Kétegyháza 1903”. nyomás áll, közben pedig a nemesi címer pecsétgyűrűs nyomásának piros pecsétviasz-színű utánzata áll. A középső habos-selyem szalagsáv közepe táját pedig a grófi címer színes, dombormű nyomása díszíti. A tábla belső borítása aransárga színű habos selyem.

A díszes kiállítás a Franklin-Társulat nyomdáját dicséri.

Ahasverus Rómában.

Költői elbeszélés *Hammerling Róberttől*. Fordította *gróf Kún István*.
Miskolcz 1903. 244. o.

Források emlegetik, hogy a halálra készülő Krisztus Karthaphilost, Pilátus ajtónállóját örökös várakozásra ítélte; források tanúsítják, hogy Ahasverus a jeruzsalemi eszmadia sorsa örökös vándorlás lett, a miért szívtelenül viselkedett a Golgotára haladó istenemberrel szemben. Világos, hogy ez az ítélet a Krisztusi mithológiából izléstelenül kiűt, mert ellenmondása a kereszténység alapeszméjének, de mégis nevezetes, mert általa született meg a bolygó zsidó mondája. Ahasverus alakja sok munkát adott a tudósoknak, pedig szimbolisztikus természetével tisztára költői léleknek való. Formátlan lényege, homályos jelentése, midőn igazi szimbolummá foszlatta, viszont a költői hivatásnak kiváló erejét, az invenció merészességét követeli. Sok költő csillapította vele lelki izgalmát, Lenau és Arany is teremtettek rímes reflexiókat róla; ám azért Ahasverus igazi költő megértetése olyan megoldatlan maradt, mint a milyen kimeríthetetlen a szerelem költői kialakítása. A ki legmélyebbre hatolt a közitélet szerint a bolyongó Ahasverus eltakart lényegébe, mert súlyos jelentőséget és általános érveket tudott neki kölcsönözni, mikor emberi alakba öltöztette, de érzék nélküli eszmeiségéből nem dobta ki, Hammerling volt, a költői festés művésze. Talán nem túlzás, hogy valószínűleg irodalmi eseményről van szó, mikor Arany János „Az örök zsidó“-ja és Kiss József „Új Ahasver“-je után a német Ahasverus is megszólal a magyar irodalom hangján? Olyan írásműnek megjelenése, mely gondolkodó elménk felgyült képzetei között mozgolódást idéz elő, mely asszociációs hálónkat sűrűbbre fonja — irodalmi mozzanatot jelent. Nem kell védelmező kijelentésre fordítanom néhány sort azok közül, melyeket az örök ifjú és fáradhatatlan Ahasverus legjobb feldolgozásának szentelek, midőn Hammerling színei és gondolatai magyar szavakban ragyognak és fénylenek. A szellemi háztartásban az az egyéniség számít, mely a gondolkozás területét megtermékenyíti, felszántja és vegetációval gazdagítja. Ahasverus legügyesebb és leginvenciózusabb művésze nem hasít igen mélyre a gondolatvilágban, nem szédítő aratásra nyújt alkalmat a lelket mívelő embernek, de a mi vékonyabb barázdáin nő és tenyészik, az tápláló is, szép is.

Hammerling nemcsak azért készlet bennünket elmélyedésre, mert a festő részletek színes szóárnyalatokkal, szellemes gondolatok hullámzásával, jelenetező képesség fáradhatatlan erővel hatnak reánk, de mert történeti ösztönt költői teremtéssel párosít. Ő meg-nőteti mind a két személyét, a ki a költői elbeszélés látszólagos és

valódi főhősének mutatkozik. Ahasverus nő térben és időben. Nemcsak a bolyongó lelkiismereti furdalás ő, hanem létezik az idők kezdetétől: ő az első gyilkos, a kit megkímél a halál, mert a halált a földre hozta. Ő a történeti mozgás ezerarcú emberalakja, ki mint deus ex machina vezeti az emberi élet intézőit s bár cselekszik, tulajdonképen mégis csak az emberi ösztönnek, a történeti végzetnek megtapinthatatlan szimboluma. Látszólag kívül van az emberi világon, mégis az emberben lakó valami, a mit az emberi gondolkodás kívülre helyez, képzel. Árnyéka az anyagnak s mégis az anyag irányítója. Ha Hammerling mesterkélten eredetiségre törekednék a külső formában, a jelzők ujságában, a szavak árnyalataiban és homályosabb általánosításra emelné a forma alatt élő jelentést, egyszerűen Ahasvert az emberi élet valóságából a ködös dimenziókba szöktetné s egész eposzát belemártaná neuralgiás rángatózásokba, valóban hipermodern hírbe keveredne és a szimbolisták vérszegény betegei mesterüknek vallanák. Hammerlingnél azonban a szimbolum nem végső cél, csak a csodás elem realizálása. Német öntudat vegyül nyers és egészséges színek keresésébe, filozofiai nyugalom ság izmos realizmusának. A szimbolum csak a hős árnyéka, melyet nem lehet megfogni, holott emberi formái vannak. Ahasverus Nero császárnak kifordított meditációja, az idegsorvadásos római lélek belső küzdelmének kivetített rajza. Mert Ahasver, épen úgy, mint Lucifer, csak egy tükrödarabja az emberi léleknek, a napsugárt nem bocsátja át, de szem elé tart mindent, a mi a történeti élet felborzolásában halhatatlan: a mozgást, az állhatatlanságot.

Nemcsak egy gondolattal fizetünk Hammerlingnek, midőn Nero alakja megjelenik a kecses jambusok zenéje közben. Bizony elgondolkozunk azon, hogy mi lett Neróból, a kit az iskolában nem is gyűlöltünk nagyon, mert curiosumok fűződtek emlékéhez. Elmúltak az érzéki suttogások, olvasó-asztalunknál azonban gondolatokba merülünk. Hammerling Nerója nem egy elhízott hústömeg, ki paralitikus elmével vérfürdőben és pocsoltyában hentereg, részegen és bűzösen, meredt szemmel és félig megrohadtan botorkál. Tragikus hőssé avatódott, ki idegzetének beteges vibrációjában elnyűtt agyvelejének hagymázos kinjai között természetellenes szenvedélyek után futos, a megtört szülői szeretet romján nemzőjébe bolondúl, anyagyilkossá, piromaniakussá lesz s bűnei büntetéséül megbukik és önkeztől múlik ki. Hammerling alakító tehetsége, hősei jellemének fejlesztése, történeti korrajza mindmegannyi ingerek, melyek erős munkára kényszerítik a gondolkozó velőket. E néhány sor buzdítani akar, hogy lelki munkát szeretők lapozgassák Ahasverust, mert akkor el is olvassák.

Nem számolok be gondolatokról, csak arra mutattam rá, hogy a munka forgatása milyen hatást szül az idegrendszer tömeges elő részében. Azonban nemcsak Ahasverus és Hammerling, hanem a

fordító is részes az ideg erő megmozdításában, mert képzeink vilá-
gát meggyarapítja az eredeti, a fordítás azonban ezt sokszorozza.
A fordított alak is szól újabb gondolat sorokat. A műfordítás elvének
szerteálló képviselői közül főleg azok fogják Kún István grófort
dicsérettel illetni, a kik nem külön tartalmi vagy alaki hűséget
követelnek és nem is a kettőt egyszerre, többé-kevésbé szerencsés
vegyületben, hanem azt kívánják, hogy a fordított munka az ere-
detinek lehetőleg ikertestvére legyen. A ki csak a testet a lelki
tulajdonságok nélkül, a lelkületet pedig testi mellékletek nélkül
értékeli, nem látja az igazi embert, szükséges, hogy az emberről
szóló rajz a test és lélek emberi összhangját nyújtsa, melyben min-
den határvonal elenyészik. A mit az emberről mondunk, az a mű-
fordításra is illik. Kún István hivatott műfordítót, mert a magyar
Ahasverust ugyanolyan gondolatokkal és itélettel tesszük könyv-
szekrényünkbe, mint a németet. Egy néhány folt épen úgy nem
ingerel, mint nem idegesít egy megfigyelésre és szeretésre méltó
ember testének és lelkének egybeolvadó képzetéhez ragadt szeplő,
vagy alantas indulat is. Kún Istvánnak köszönettel tartozunk, azért,
a miért Hammerlingnek hálásak vagyunk: magyar gondolkodásba
olvadó munkának tárgyává tette a gondolatokra érdemes költő alkot-
tást. Méltó tárgyról méltó fordítást alkotott, szerencsés sikerrel és
igazi hívatottsággal.

Krenner Miklós.

Báró Vay Béla: Az én pénzeim.

Alsó-Zsoleza 1902. Franklin-Társulat nyomdája. 4-edrét, 246 l.

Egy díszesen kiállított mű hagyta el újabban a sajtót, melyet
írója, báró *Vay Béla* megküldte ajándékba az egyetemi könyvtárnak.

Régi nemes szenvedélyének hódolva követésre méltó példát állít
elénk a grófi szerző, midőn értékes 2334 darabból álló és 11,057
korona numismatikai értékű gyűjteménye leírását rendszeres össze-
foglalásban közzétette. A gyűjteményeknek ugyanis — legyenek
azok nyilvánosak, vagy magángyűjtemények, csak egy lehet a
céljük; az, t. i. hogy mint a múltak beszélő emlékei, tanulságunkra,
okulásunkra szolgáljanak. Ezt a célt pedig csak úgy érhetik el,
ha azok rendszerben foglalva publikálva vannak. E nélkül bárminő
értékes legyen egy gyűjtemény, holt kincs.

Báró Vay Béla műve, — mint ő a bevezetésben írja — nem
akar történeti munka lenni, de annál kevésbé numismatikai, hanem
inkább az általa szerzett pénzek leírása. E leírás által akarta mint-
egy biztosítani gonddal összeszerzett gyűjteménye fennmaradását és
ha csak annyi eredményt érne is el — így végzi bevezetését —
hogy feljegyzéseivel egy-két fiatal emberben kedvet költenének a
történelem és numismatika iránt, már megjutalmazva érezné magát.

Gyűjteménye leírásában a szerző historiai és geográfiai rendet tart szem előtt. Ennek megfelelőleg a görög pénzeke kezdve el leírását, Hispaniától kiindulva, folytatólagosan Afrikáig, geográfiai sorrendben mutatja be azokat.

A görög pénzek után a római pénzek leírása következik. És pedig először a római köztársaság, azután a római császárság pénzeinek leírása. A köztársaság idejéből a legrégebb pénz Vay Béla br. gyűjteményében 217-ből való Kr. e.

Áttérve az újabb államok pénzeire, legelsőbben Magyarország pénzeiről ír a szerző és Szent István királytól kezdve I. Ferencz József-ig sorra véve uralkodóinkat, történelmi adatok, leírások közben mutatja be magyar pénzgyűjteményét. E fejezet keretében Erdély pénzeit külön tárgyalja.

Sorban következnek ezután az osztrák örökös tartományok pénzei, Németország pénzei, az abc. betű rendjei szerint mutatva be az egyes fejedelemségek pénzeit. Majd külön emlékezve a pénzverő grófok és bárók és a városok pénzeiről, áttér az író Franciaország, Brabant hercezség és Belgium királyság, Hollandia, Olaszország pénzeinek leírására. Ezek után pedig a pápai birodalom, a helvét köztársaság, Lengyelország, Oroszország, Balkán államok, Spanyolország és Portugalia, Anglia, Svédország, Dánia pénzeinek bemutatása következik. Az európai államok után adja még szerző Ázsia, Afrika és Amerika pénzeinek bemutatását s az „erköcsi és satyrikus érmek“, végül az „emlék-érmek“ fejezetével végzi pénzgyűjteménye leírását. Legvégül pedig néhány sorban feljegyzí gyűjteményében lévő régi papír-pénzeit is.

A negyedret alakú könyv díszesen van kiállítva. Kötése sárgásbarna és a tábla kétharmadrészében pergamenszerű fehér bőrkötés. Sarkát és belső táblaborítását különféle régi pénzek és érmek nyomása, a tábla fehér bőrmezejét pedig a Vay-család grófi címérének színes dombormű nyomása díszíti. A szöveg piros alapszínű iniciáléval kezdődik.

Sz. B.

KÜLÖNFÉLÉK.

A Muzeumok és könyvtárak Országos Tanácsának I. jelentése 1901—1902. Nemzeti kulturánk fejlesztésében ama nagyfőntosságú intézményekről: a muzeumokról és könyvtárakról oly ritkán esik szó irodalmi téren, mintha semmi érzékünk nem volna muzeumok intézménye iránt. Pedig nem úgy van. Fajunknak van fogékonysága, érzéke, tud lelkesedni múltja és annak emlékei iránt és ha volt, a ki felköltse érdeklődését, ébren tartsa munkás tevékenységét, lelkesedéssel karolta fel s ápolta a muzeális intézményekben rejlő nejlő nemzeti és művelődési törekvéseket. Példa

rá a XIX. század eleje, mikor egy muzeum létesítésében találta meg a nemzet hazafias törekvéseinek legigazibb, legnemzetibb kifejezését. Azóta sok minden megváltozott. A muzeumok intézménye él ugyan, sőt fejlődik. Elég ennek igazolásául csak arra rámutatnunk, hogy a nemzeti muzeum nyomában újabban más országos muzeum-paloták épültek. De az kétségtelen, hogy főként az utolsó évtizedekben, muzeális intézményeink nem a nemzet egyetemétől nyerik éltető, tápláló erejüket. Mintha a muzeális élet az utóbbi időkben a már meglevő nagyobb, központi muzeumok falai közzé vonúlt volna vissza, melyeknek munkásai inkább az állam támogatásától várhatják az előmenetelt s a közönség segítségére alig számíthatnak. És ez nem jól van így, mert igazi, egészséges muzeális élet csakis a nemzet egyetemének résztvevő közreműködésével képzelhető.

Bizonyára annak a részvétlenségnek, mondhatnánk közönynek felismerése vezette közoktatásügyi kormányunkat, a midőn néhány évvel ezelőtt nagyobb figyelemre méltatva a magára hagyott vidéki muzeumok ügyét, szervezett felügyelői bizottság s ennek rendelkezésére bocsátott évi dotáció által megindította a muzeumok és könyvtárak iránt való érdeklődés felkeltését is.

A muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének és a muzeumok és könyvtárak országos tanácsának közös irányú s csak néhány évi munkája már is látható eredményt tud felmutatni. Az egész országot mindinkább behálózó kulturális tevékenysége nagy fontossággal hat muzeális, egyetemes intézményeink ügyének fejlődésére. Nagy fontosságú abban az irányban, hogy muzeumaink ügye hovatovább ama nemzeti célok és eszmék felé terelődjék, melyeket történelmi múltunk kijelöl és a melyet ezen felépült historiai missiónk egyenesen megkövetel. Világosabban kifejezve: muzeumaink vannak legelsősorban arra hivatva, hogy bemutassák, mit alkotott a magyar faj ezen a földön ezer éven keresztül s hogy minő kulturális missio vár ránk ennek utána.

A muzeumok és könyvtárak főfelügyelői állásának szervezése nem új keletű, de annak rendszeres munkaköre, anyagi eszközökre támaszkodó tevékenysége csak 1897-ben kezdődik, a mikor a törvényhozás a vidéki muzeumok és könyvtárak támogatására 30.000 koronát szavazott meg s ugyanannyit a vidéki képzőművészeti megrendelésekre és vásárlásokra. Ezt az intézkedést forduló pontnak kell tekinteniünk muzeumaink és könyvtáraink életének történetében. Azóta mind nagyobb mértékben fordul a közoktatásügyi kormány figyelme e fontos kulturális intézményeink felé s ma már oda jutottunk, hogy az egész országban figyelembe részesül, anyagi és erkölcsi támogatásra talál minden egészséges törekvés, mely muzeális ügyeink szolgálatába szegődik.

Ennek igazolásául beszéljenek azok az adatok, melyeket a „muzeumok és könyvtárak országos tanácsának I. (1901—1902.)

jelentése s a főfelügyelőség 1901-iki jelentése előnkbe tár. Az 1897—1900-ig terjedő három éves ciklus alatt állami javadalomból a főfelügyelőség 121,438 koronát fordíthatott autonóm testületek által feltartott tudományos jellegű közgyűjtemények czéljaira. Három esztendő múlva már majdnem megháromszorosodott az évi segélyösszeg: 108,000 koronára emelkedett az államnak a vidéki gyűjtemények segélyezésére szolgáló évi javadalma. A múlt 1902. évre kiutalványozott segélyek számát pedig 69 tétel alatt sorolja fel a tanács kéz alatt lévő jelentése. Segélyben részesült pedig ez év folyamán 12 népkönyvtár és nem tudományos jellegű közkönyvtár. Ezenkívül állami segélyt kapott 45 tudományos jellegű gyűjtemény s többen részesültek régészeti és természettudományi kutatások és gyűjtések segélyezésében is.

A vidéki muzeális gyűjtemények és könyvtárak fejlesztésén kívül a népkönyvtárak szervezésének szükségét és felállítását is kimondta közoktatási kormányunk s e czélból már az 1901. és 1902. esztendőkre 20,000—20000 koronát bocsátott az Országos Tanács rendelkezésére. Ez újabb intézkedés által már idáig 32 népkönyvtár felállítása vált lehetővé.

A nemzeti kultúra eme harcában azonban a nagy emberek vezető szelleméhez s az állam anyagi áldozatkészségéhez a társadalom s egyesek munkájának kell csatlakoznia, mert csak így várhatjuk, hogy a műveltségnek és nemzeti szellemnek világossága eláraszsza az egész országot.

— a.

Virágének gr. Esterházy Magdolnához.

E busongó és szeliden szemrehányó szerelmi költemény két példányban maradt fenn. Egyiket Solymosi Konez József székely diák másolta 1750. táján Tordán, másikat a XVIII. század végén Balázs József pap vagy mester, a Székelyföldön. Harmadik másolatát is láttam töredékesen.¹ Dallamát még a múlt század második felében is ösmerték az előkelőbb székely családoknál. Egy öreg urat említettek előttem, ki Gyalakután e régi dallamot zongorán is el-eljátszotta.

Hogy ki volt szerzője, ma még csak gyanítani is alig lehet. Valami véletlen vagy a beavatott rokonok útbaigazítása vezethet a lappangó költő nyomába. Talán gr. Lázár Jánosra lehetne leginkább gondolni, ki a XVIII. század közepén Erdélynek kedvelt költője volt s kinek egy kötet kéziratban maradt kisebb költeményét láttam itt Kolozsvárt a 80-as években egy Winkler nevű hivatalnok hátrahagyott könyvei közt. Magát a költő hűtlen szerelmesét is csak a

¹ Nálam is meg van egy XVIII. sz. versgyűjteményben, *Versényi* Györgynél is egy másikban változatokkal. Sz e r k.

versfők árulják el. De hogy ki volt ez az Erdélyben élt „gróf Esterházy Magdolna“, arról sem Kőváry, sem Szinyei nem adnak felvilágosítást. Nagy Iván ugyan két Esterházy Magdolnáról is emlékezik, mint E. Miklós, a híres nádor unokahugairól; de ezek csak bárónók voltak s mindketten a XVII-dik században éltek. (Magyarország családai. III. 95—98. l.) Tehát sem a pozsonyi Clarissa-apácza, sem gr. Serény Ádámné nem hozhatók kapcsolatba költeményünkkel.

Az Esterházy-család Erdélybe származott grófi ágánál Magdolna nevű lányt hiában kerestünk. S így a költeményben érintett szerelmi dráma megfejtése a jövőre marad.

*Kedves ének**

<p>1. Gyászos életemet szánom keser-
[vesen, Mellynek néha napján éltem szeren-
[csésén. De szerencsém már megfordúlt,
Régi kedvem töllem elmúlt.
Jaj már életemnek,
Vége víg kedvemnek.</p>	<p>4. Fájdalmas szívemnek mért adsz több
[gyötrelmet? Lám úgy is te tölled eleget szenvedek.
Hiszem¹ néked nem vétettem,
Semmiben kedved nem szegtem:
Mért kell hát változnod,
Engem bíra hoznod.</p>
<p>2. Ritka ez világon hív szívre találni;
Találván, az mellett végig megma-
[radni. Én ugyan feltaláltam volt,
De töllem ismét elpártolt.
Ilyen a szerencse:
Nincs állandó kincse.</p>	<p>5. Élven ez világon valaha kedvemre
Jött a jó szerencse mindenkor
[kezemre.² De jaj immár eltávozott,
Régi jóm töllem elpártolt.
Nem fájlalja éltet,
Nem szánja esetem.</p>
<p>3. Oh, te csalárd világ! mért vagy áll-
[hatatlan? Tündér szerencséje, mért vagy nyug-
[hatatlan? Egyszer mutatod kedvedet;
Másszor nyújtod balkezedet.
Nincs benned igazság;
Nincsen állandóság.</p>	<p>6. Szánom életemet s elváltozásomat,³
Hogy megfordította szerencse sor-
[somat. Mert az, ki voltam, nem vagyok,
Nagy gyötrelmekben hervadok.
Elváltozás miatt,
Szívem kiált csak jajt.</p>

* Eredeti cím ez is lehetett: „Kedvesének.“

¹ Ma: hisz', hiszen.

² Sólymosi-codex: *Folyt* az jó szerencse mindenkor fejemre.

³ Balás-codex: *Szomorú* életemet stb.

7. Tudom, az irigység tett énnekem
Az mellyet víg szívem [nagy kárt,
senkitől is
[nem várt.
Mégfizet Venus ezekért,
Vagy Cupidó kivet rá bért.
Oh, mégsem átkozlak;
De sokban okozlak.
8. Ellopád szívemet s iftúságomat,
Hát mért nem újítod elhervadtsá-
[gomat.
Harmattal frissül¹ az virág,
Te se légy, szívem, hát vad ág.
Olt(s)d szívem szívedben
S végy bé szerelmedben!
9. Rajtam elkövethed² másként, az
[mit akarsz;
De félek, idővel az fejedre vakarsz.
Könnyű velem játszazodni,
Szerellemmel csiklándozni:
De megesik végre,
Ki épít sík jégre...
10. Hittem én is egynek, de megesa-
[latkoztam,
Az mellyről még soha nem is gon-
[dolkoztam.
Mégfizetsz még mindenekért,
Érdemed szerént vésszes bért;
Hogyha szódra³ nem térsz
S bocsánatot nem kérsz.
11. Álnok az szerelem s igen állha-
[tatlan,⁴
Kivánsága szerént játszik mind-
[untalan.
Engem ugyan megpróbála,
Szokott⁵ példára csinála.
Sokaknak hajtott bajt;
Nekem is sok ként s jajt.
12. Zár alatt már kedvem, szívem szíved
[rabja.
Az búk tengerének csapdos bajos
[habja.
Ezt nékem az ki szerzette,
Jó hívségemért fizette.
Erről minden értsen:
Hív szívet ne sértsen.
13. Igen könnyen hajlik az nádszál az
[szélnek:
Ott is megejthetnél, az hol nem is
[vétnék.
Boldog az, kit illy bú nem ér,
Víg szívéhez bánat nem fér.
Valék én is boldog,
Most bal sorsom forog.
14. Mindezeket pedig tudom, ki okozta:
Ki gyenge szerelmét vélem játszo-
[dozta.
Én már semmit sem cselekszem;
Hanem minthogy búban fekszem;
Panaszolom inségem
És lelki gyötrelmem.⁶
15. Az, ki hív szerelmét, el nem tagad-
[hatja,
Szívét hívségében bátran elhad-
[hatja:⁷
Tanúljon mostan káromon,
Én mostani⁸ bal sorsomon.
De már megfordítom,
S szóm hozzád indítom:⁹
16. „Gyenge liliomszál, oh melly ékes
[valál-
Az te szépségeddel engemet meg-
[csalál!
Engem ugyan feltaláltál,
Töllem ismét elpártoltál.
Ebben megmutatad
Minden kivánságod.“

¹ Sólmosinál: *frissul*.

² Ma: elkövetheted.

³ Balásnál: Hogyha *szómra* nem térsz.

⁴ Balásnál: Álnok a szerelem s felette csintalan.

⁵ Balásnál: *Ritka* példára... V. ö. „Ritka példa is lettem. Ellensé-
gem szenvedtem.“ *Amade*: 245. l. (Négyesy kiadásában.)

⁶ Sólmosinál: Sajnálván hívségem...

⁷ Sólmosinál: bizvást eladhatja.

⁸ U. o.: Mert ül végre...

⁹ Balásnál: De már megjobbítom,
Szóm hozzád fordítom.

17. „Drága valál kincsem s olly kedves
[előttem,
Hogy szép személyedért majd mind
[lángban főttem.¹
De jaj, ime mi most hasznom?
Hogy illy gondokban² kell asznom.
Reménységem meghűlt,
Éltem gyászba merült.“
18. „Oda van éltednek virága miattad,
Azt elhervasztottad, gondos gyász-
[ban hadtad.
Látszik, hogy nincsen igaz szív,
Az melly volna mindvégig hív:
Sokakat próbála,
Engemet megesala.“
19. „Láttam s tapasztaltam ígért hív-
[ségedet,
Mikor játszottattad szép remény-
[ségemet.
Mégfizettél nékem végre.
Úgy jár az, ki épít jégre:
Az hol még nem is fél,
Ott is éri az szél.“
20. „Nincsen immár nékem semmi
[reménységem,
Keserűnek tetszik világban életem.³
Nyugodalmat nem találok,
Míg koporsóban nem szállok.
Halál csak jönne el,
Engemet vinnél el!“
21. „Adjon Isten előtt számot az olyan
[szív,
Az ki ő társához nem állandó és
[hív!
Az ki haboktól hányatik,
Egygyel meg nem elégedik.
Ezent⁴ annak irám;
Magamat kisírák.“⁵

¹ U. o.: Drága valál kincsem, oly igen előttem,
Hogy szép szerelmedért, majd mind lángban égtem.

² U. o. Gondokkal.

³ Balásnál: Keserűnek tetszik az én víg életem.

⁴ Ma: ugyanczt. — Balásnál: *Ezért* annak irám.

⁵ Versfőkbn: *Gróf Esterházi Magdolna*.

Közli: KANYARÓ FERENCZ.

Új könyvek.

A muzeumok és könyvtárak országos tanácsának I. jelentése 1901—1902. Bpest, 1902. kiad. Rigler J. E. 41 l.

Fehér Ipoly, Emlékbeszéd Hollósy Jusztinián lev. tag felett. — Akad. Emlékbeszédek XI. köt. 7. sz. 19 l. Ára 40 fill.

Fraknói Vilmos, Egy jezsuita-diplomata hazánkban. Budapest, 1902. Stephaneum. 60 l.

Hammerling Róbert, Ahasverus Rómában. Költői elbeszélés. Fordította gróf *Kún* István. Miskolcz, Szelényi és társa 1903. 8° 244 l.

Herman Ottó, A magyar nép arca és jelleme. Bpest. Kiadja Term. Tud. Társulat. 212 l.

Hoitsy Pál, Nagy Magyarország. A magyar történet jövő századai. Budapest, Lampel R. kiadása, 79 l. Ára 1 kor. 60 fill.

Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1902. évi állapotáról. Sepsi-Szent-György, 1903.

Magyarország tisztii cím- és névtára. XXII. évfolyam. 1903. A keresked. m. kir. minister rendeletéből szerkeszti és kiadja a m. kir. központi statisztikai hivatal. Bpest, 1903. Pesti könyvnyomda-részv. társ. Ára 12 kor.

Magyar Oklevél-szótár, régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye. Legnagyobb részüket gyűjtötte *Szamota* István, a m. tud. akadémia megbízásából szótárrá szerkesztette *Zolnai* Gyula. 2. füz. Budapest, 1903. Kiad. Hornyánszky V. Ára 1 kor. 50 fill.

Mandelló Gyula: Adalék a középkori munkabérek történetéhez. Budapest, 1903. 8-adr. 337 l. Ára 6 korona.

Miklós Ödön: Magyarország és társországai az 1900-ik évi párisi nemzetközi kiállításon. Bpest, 1903. 4-edr. 280 l.

Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Vol. XXX₂. — Scriptorum Vol. IV. — Balthasari Adami Kereselich: Annuae 1748—1767. Zagrabiae, 1902. (A Vol. XXX₁-vel együtt, mely 1901-ben jelent meg, 668 l.)

Némethy Géza, A római elégia viszonya a göröghöz. — Akad. Értekezések XVIII. köt. 3. sz. 28 l. Ára 48 fill.

Schilling Lajos, Egyetem és ifjúság, rectori székfoglaló. Kolozsvár, 1902. 8-adr. 50 l.

Székely kongresszus. Megtartatott Csík-Tusnádon, 1902. évi aug. hó 28., 29. és 30. napjain. Kiadja az Országos Magyar Gazdasági egyesület a m. kir. Földmivelésügyi Miniszter támogatásával. Budapest, „Patria“ irod. vállalat és részvénytárs. 8° 696 l. Ára 4 kor.

Szinyei József, Magyar írók élete és munkái. IX. köt. 4. füzet (Mysz—Nagy). Budapest, 1902. Kiad. Hornyánszky V. Egy füzet ára 1 kor.

Vargha Gyula, Emlékbeszéd Jekelfalusi József r. tag felett. — Akad. Emlékbeszédék XI. köt. 8. sz. 19 l. Ára 40 fill.

Erdélyi Múzeum-Egylet.

Az E. M. E. böleselet, nyelv- és tört.-tud. szakosztálya f. é. februárius 14.-én *Márki* Sándor elnöklete alatt felolvasó ülést tartott, melyen

1. *Dr. Versényi* György olvasta fel Tompa családi életéről írt tanulmányát.

2. *Szádeczky* Lajos olvasott fel gúnyverseket (pasquillusokat) a XVII. és XVIII. századból.

Új tagokul felvételtek: dr. *Bunea* Ágoston g. k. kanonok Balászfalván (aj. Görög Ferencz); *Tárczy* Károly és *Rácz* Győző tanárjelöltek Kolozsvárt (aj. a titkár).